UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

Proměny vnímání šoa ve vybrané ženské memoárové literatuře

Changes in the perception of the Shoah in selected women memoir literature

Bakalářská diplomová práce

Pavlína Antošová

Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích prostředcích

Vedoucí práce: doc. Mgr. Erik Gilk, Ph.D.

Olomouc 2023

Prohlašuji, že jsem předloženou bakalářskou diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní všechny použité zdroje a literaturu.

V Olomouci dne …… Pavlína Antošová

Na tomto místě bych chtěla poděkovat doc. Mgr. Eriku Gilkovi, Ph.D., za odborné vedení, rady, trpělivost a čas při zpracování této práce.

Obsah

1 ÚVOD 6

2 MEMOÁROVÁ LITERATURA A ŽÁNR PAMĚTÍ 7

2.1 PAMĚTI 8

3 ZÁKLADNÍ ŽIVOTNÍ ÚDAJE PAMĚTNIC 10

3.1 EVA ERBENOVÁ 10

Sen 10

3.2 EVELINA MEROVÁ 11

Opožděné vzpomínky 11

3.3 MAUD MICHAL BEEROVÁ 12

Co oheň nespálil 12

3.4 NINA PELCOVÁ-WEILOVÁ 13

Nina 71978 13

3.5 JANA RENÉE FRIESOVÁ 14

Pevnost mého mládí 14

4 PŘED NĚMECKOU OKUPACÍ 15

5 15. BŘEZEN 1939 A NĚMECKÁ OKUPACE 18

5.1 PROTIŽIDOVSKÉ ZÁKONY A ANTISEMITISMUS 19

Školní výuka 21

Davidova hvězda 22

Bydlení s dalšími židovskými rodinami 24

6 TEREZÍN 26

6.1 TRANSPORT DO TEREZÍNA 27

6.2 VZPOMÍNKY NA TEREZÍN 33

Ubikace a dívčí domov L 410 38

Pracovní povinnost 45

Umělecká činnost 48

11. listopad 1943 55

Mezinárodní výbor Červeného kříže 59

7 OSUDY PAMĚTNIC A KONEC VÁLKY 63

8 ZÁVĚR 65

9 ANOTACE 67

10 RESUMÉ 68

11 SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ 69

1 Úvod

Předkládaná bakalářská práce se věnuje proměnám ve vnímání šoa v memoárové literatuře, a to na základě vybraných pamětí přeživších žen. Cílem práce je porovnat vzpomínky na konkrétní události druhé světové války a popsat, jakým způsobem k nim jednotlivé pamětnice přistupují.

Pro bakalářskou práci byla zvolena pětice pamětí, konkrétně *Sen* od Evy Erbenové, *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku* od Eveliny Merové, *Co oheň nespálil* od Maud Michal Beerové, *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978* od Niny Pelcové-Weilové a *Pevnost mého mládí* od Jany Renée Friesové.

Pro výběr přeživších jsme zvolili čtyři kritéria, a sice pohlaví, věk, zachycení terezínského ghetta a sepsání pamětí v českém jazyce. Byly zvoleny autorky, které druhou světovou válku prožívaly v dětském a dospívajícím věku, pamětnicím bylo v roce 1939 mezi sedmi a dvanácti lety. Pro porovnání přístupu k událostem druhé světové války považujeme za klíčové zvolit pamětnice s podobnou životní zkušeností. Z tohoto důvodu jsme zvolili přeživší, které žily na území tehdejšího Protektorátu Čechy a Morava a byly kvůli židovskému původu transportovány do terezínského koncentračního tábora. Pořadí pamětnic v práci sjednocujeme podle data jejich transportu do Terezína. K událostem rovněž připojujeme stručný historický kontext.

V první části práce se věnujeme vymezení memoárové literatury, jež se pohybuje na pomezí dokumentu a beletrie, a žánru pamětí. Poté se zaměřujeme na představení jednotlivých pamětnic a pramenů. V následujících kapitolách na základě výtahu a citací z jednotlivých memoárů porovnáváme přístup k době před německou okupací, k počátku okupace a k dění během ní. Jedná se především o vzpomínky na protižidovská nařízení a antisemitismus, školní výuku, povinnost nosit židovskou hvězdu a nařízení o bydlení s dalšími židovskými rodinami.

Chronologicky se posléze dostáváme k transportům do terezínského koncentračního tábora a ke vzpomínkám na něj, věnujeme se především ubikacím, dívčímu domovu L 410, pracovním povinnostem, umělecké činnosti, proslulému sčítání vězňů 11. listopadu 1943 a návštěvě Mezinárodního výboru Červeného kříže. V poslední kapitole shrnujeme osudy pamětnic do konce druhé světové války v květnu 1945.

2 Memoárová literatura a žánr pamětí

Memoárovou literaturu můžeme považovat za specifikou v jejím postavení na pomezí dokumentární a umělecké literatury, mezi kterými neexistuje pevná hranice. Dle Vlastimila Válka je charakterizována „[…] jako soubor děl, která shrnují autorovy vzpomínky na minulost, na to, co skutečně prožil, čeho se účastnil nebo co viděl a u čeho byl přítomen jako svědek.“[1] Důležitým aspektem je zachycení autentické skutečnosti.

Zpracování zažitých skutečností se různí a je otázkou jednotlivých memoárů, zda jsou více dokumentární, nebo zda se v nich více objevují umělecké prvky. Válek tuto vlastnost komentuje následovně: „Je zde neustálé napětí mezi holým faktem a jeho estetickým využitím, mezi pouhým popisem prožité a viděné skutečnosti, mezi informací o minulosti a mezi uměleckým ztvárněním prožitého a viděného.“[2]

Za typické pro dokumentární literaturu považujeme faktografičnost a pravdivost zobrazovaného, v případě memoárové literatury tedy zobrazované minulosti, dále práci s dokladovými a dobovými materiály. Objektivní pravda se však mísí se subjektivní, a to vzhledem k tomu, že hlavním specifikem memoárové literatury je nazírání konkrétních událostí prostřednictvím vlastního pohledu. Pamětník tak skutečnost zdůvěrňuje. Z těchto důvodů nelze memoáry chápat pouze jako dokument.

V umělecké literatuře vidíme specifické použití výrazových prostředků a postupů, jež spojují autorovu minulost s přítomností. Memoárová literatura je beletrizována se záměrem podtržení estetického dojmu, tedy se snahou působit na citovou stránku. Dalším důvodem je pak aktualizace minulosti.

Ačkoliv by mohlo použití prostředků umělecké literatury působit jako zkreslení dokumentární hodnoty vzpomínek, není tomu tak, protože „[…] jde o optický klam: smysl doby – tedy to nejdůležitější – je zachován, subjektivní průzor právě naopak odkrývá nová, neznámá zákoutí minulosti, a tím vypovídá víc, než dokáže holý dokument.“[3]

Pro memoárovou literaturu je typické, že jejich autoři uvádějí události chronologicky, autenticky, povětšinou v minulém čase a ze subjektivního pohledu.

---

[1] VÁLEK, Vlastimil. *K specifičnosti memoárové literatury*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1984, s. 11.
[2] Tamtéž, s. 60.
[3] Tamtéž, s. 88.

Zařadit do ní můžeme autobiografii, korespondenci, deníkové záznamy a vzpomínky nebo paměti, jež od sebe Válek odděluje. Na vzpomínky nahlíží jako na neucelené záznamy, zatímco na paměti jako na souvisle koncipovaný celek týkající se prožitých událostí, jež autor dokumentuje, hodnotí nebo nad nimi uvažuje. U pamětí tak můžeme vidět použití dobových materiálů nebo novinových článků.

Rozdíly mezi jednotlivými žánry memoárové literatury spatřujeme v tom, zda je cílem subjekt, tedy zda si pamětník zapisuje záznamy toho, co prožívá, a nepočítá s jejich zveřejněním. Nebo se může jednat o objekt, kdy pamětník své vzpomínky sepíše za účelem zveřejnění.[4]

2.1 Paměti

Předkládaná práce se věnuje dílům, jež naplňují definici pamětí. Paměti, nazývány taktéž jako memoáry, jsou dle Encyklopedie literárních žánrů „vzpomínkové vyprávění zaměřené především na prostředí a osobnosti, které autor poznal, a na události, jichž byl svědkem.“[5] Autoři pamětí se snaží o objektivitu, ale vytvářejí stylizovaný příběh a představují svůj výsek událostí z minulosti. Zdroje, ke kterým se autor obrací, bývají mimo nepsané vzpomínky i vlastní deníkové záznamy nebo korespondence. Pro paměti je typický chronologický sled a často bývají sepisovány s časovým odstupem.[6] Ladislava Lederbuchová v publikaci Průvodce literárním dílem definuje paměti jako „[…] literárně zpracované vzpomínky na vlastní autorův život, s různou mírou umělecké stylizace […].“[7] Lederbuchová se věnuje i funkci memoárů: „[…] více než o společenských událostech vypovídají o tom, jak je autorská osobnost (popř. její generace) prožívala a hodnotila […].“[8]

Co se týká vztahu mezi žánrem pamětí a prvky umělecké literatury, domnívá se Válek, že se paměti přibližují ke krásné literatuře narušením časového sledu událostí. Toto narušení nastává, když pamětník mezi vyprávění o minulosti vloží informace o současném životě.[9]

---

[4] VÁLEK, Vlastimil. *K specifičnosti memoárové literatury,* s. 72.
[5] KUPCOVÁ, Helena. Paměti. In: MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů.* Praha: Paseka, 2004, s. 436–440. ISBN 80-7185-669-X, s. 436.
[6] Tamtéž, s. 437.
[7] LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Průvodce literárním dílem: výkladový slovník základních pojmů literární teorie.* Praha: Nakladatelství H & H, 2002. ISBN 80-7319-020-6, s. 219.
[8] Tamtéž, s. 219.
[9] VÁLEK, Vlastimil. *K specifičnosti memoárové literatury,* s. 81.

Ke vztahu umělecké literatury a žánru pamětí se vyjadřuje rovněž Zdenka Havránková, když tvrdí, že estetický účinek, typický pro krásnou literaturu, můžeme v memoárech spatřovat ve způsobu sebevyjádření a v tom, že pamětník znovu utváří již zažité životní události.[10]

Válek uvádí, že po druhé světové válce vzniklo mnoho sepsaných vzpomínek. Některé vypovídají o dění na frontách, o odboji nebo právě o životě v koncentračních táborech. Typické pro paměti o této době bývá chronologický sled událostí periodizovaný do etap. Válek se domnívá, že: „Většina podobných memoárů strhuje čtenáře – nechť už jsou zpracovány po stránce stylistické jakkoli – jistou napínavostí a někdy přímo dobrodružností, která je uložena v líčené skutečnosti samé.“[11]

[10] HAVRÁNKOVÁ, Zdenka. Příspěvek k poetice memoárů jako útvaru uměleckého. *Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury*. Praha: Univerzita Karlova, 1969, (XIII), 69–76, s. 74.
[11] VÁLEK, Vlastimil. *K specifičnosti memoárové literatury*, s. 114.

3 Základní životní údaje pamětnic

3.1 Eva Erbenová

Eva Erbenová se narodila na podzim roku 1930 v Děčíně, rodina bydlela v Podmoklech.

Otec se jmenoval Jindřich Levit[12] a byl povoláním chemik, autorka na něj vzpomíná jako na věčně pozitivního člověka neztrácejícího naději. Dědeček z jeho strany se jmenoval Rudolf Erben a vlastnil továrnu, babička se jmenovala Kateřina. Prarodiče bydleli nedaleko, jezdili za nimi na návštěvu téměř každý týden. Jindřich Levit byl nejmladší ze třech dětí –nejstarší Oskar žil s manželkou Elsou a dcerou Inkou ve Vídni, prostřední František s manželkou Klárou a dcerou Editou v Plzni.[13]

Matka se jmenovala Marta Levitová. Dědeček z matčiny strany bydlel v Heřmanově Městci se svou druhou ženou Matildou, nevlastní babičkou Erbenové.[14] Rodina za nimi jezdila o letních prázdninách a na oslavu svátku Chanuka. Prarodiče měli kočího Josefa, který s kočárem čekával na příjezd rodiny na nádraží, kuchařku Marii a služebnou Andulu, na návštěvu také přijížděl strýc Arnošt.[15] Dědeček se jmenoval Adolf Löwit, jeho první žena a Evina vlastní babička Charlota Löwitová.[16]

Sen

První část vzpomínek Evy Erbenové vyšla v 90. letech pod názvem *Vyprávěj mámo, jak to bylo,* motivací k jejímu sepsání byly besedy s dětmi ve školách. Rozšířený text vyšel roku 2001 pod názvem *Sen*.

Autorka pokračovala v psaní svých vzpomínek, protože cítila smutek, stýskalo se jí po dětských letech. Konstatuje, že dlouho potlačovala bolest, chtěla žít normální život a nechtěla, aby jí vzpomínky na čtyři roky prožité v koncentračních táborech

[12] Jeho příjmení bývá zapisováno v některých zdrojích jako Löwidt/Loewidt, my vycházíme z tvaru použitého v pamětech.
[13] ERBENOVÁ, Eva. *Sen*. Praha: G plus G, 2001. ISBN 80-86103-49-8, s. 12–13.
[14] *Erben, Eva: I remember... I. (psané vzpomínky)* [online]. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2009 [cit. 2023-04-01]. Dostupné z: http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/76539
[15] ERBENOVÁ, Eva. *Sen*, s. 9.
[16] *Marta Löwidtová* [online]. Praha: Institut Terezínské iniciativy, 2014 [cit. 2023-04-01]. Dostupné z: https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/106724-marta-l-widtova/

ovlivňovaly celý zbytek života. Psaní jí pak pomáhá vyrovnat se s válečnou zkušeností: „A vlastně vypovídám v určitém směru svoji bolest […]“.[17]

3.2 Evelina Merová

Evelina Merová se narodila v prosinci 1930 v Praze.[18]

Otec se jmenoval Emil Landa.[19] Prarodiče z otcovy strany se jmenovali Jakub a Anna Löwovi. Dědečka autorka nikdy nepoznala, zemřel brzy, ani otec jej příliš neznal. Babička bydlela v Praze a zemřela těsně před válkou. Otec měl tři sourozence. Své původní jméno Löwy změnil na jméno Landa, měl vlastní společnost „Žíněné látky – společnost Landy“ a Merová na něj vzpomíná jako na pracovitého člověka, který byl vždy v dobré náladě.

Matka Ilsa byla v domácnosti, byla vzdělaná, mluvila německy, francouzsky a anglicky, hrála na klavír a zpívala. Prarodiče z její strany se jmenovali Nathan a Arnoštka Kleinovi, vlastnili velkoobchod s drogistickým zbožím a dva činžovní domy v Praze. Matka měla dvě sestry, jedna z nich však předčasně zemřela na zánět mozkových blan.[20] Matka z prvního manželství měla dceru Elizabeth, oslovovali ji zkráceně jako Lízu. Byla o deset let starší než Merová, měla odlišné příjmení, chodila do německé základní školy, poté na německé lyceum a doma občas mluvila německy.[21]

Otec byl české národnosti, matka německé a oba byli asimilovaní Židé, kterých dle slov autorky v zemi bylo mnoho.[22]

Opožděné vzpomínky

Paměti Eveliny Merové s názvem *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku* vyšly roku 2009. Merová paměti sepsala pro své děti, následující generace její rodiny a také pro přeživší. Ona sama říká, že vzpomínky na minulost přicházejí nečekaně, hlavně u běžných činností, třeba přípravy jídla. Často se jedná

[17] *Sen Evy Erbenové* [online]. Praha: Český rozhlas, 2005 [cit. 2023-04-01]. Dostupné z: https://cesky.radio.cz/sen-evy-erbenove-8095349
[18] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku.* Brno: Barrister & Principal, 2009. ISBN 978-80-87029-52-7, s. 12.
[19] *Emil Landa* [online]. Praha: Institut Terezínské iniciativy, 2014 [cit. 2023-06-12]. Dostupné z: https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/103924-emil-landa/
[20] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku,* s. 12–13.
[21] Tamtéž, s. 26.
[22] Tamtéž, s. 13–14.

o vzpomínky na těžkou práci, kterou musela vykonávat za druhé světové války její matka. Memoáry sepsala s odstupem šedesáti let a snažila se psát věcně a bez emocí.[23]

3.3 Maud Michal Beerová

Maud Michal Beerová se narodila jako Maud Steckelmacherová v dubnu 1929 v Prostějově, který byl označován za hanácký Jeruzalém, protože v něm žila početná židovská menšina.[24] Při narození dostala rovněž hebrejské jméno Sara, a když emigrovala do Izraele roku 1949, tak převzala hebrejské jméno Michal, a to ve snaze začít nový život.[25]

Otec Bedřich Steckelmacher společně se svým otcem, autorčiným dědečkem, pracovali jako zástupci společnosti na výrobu knoflíků, nití, hedvábí a dalšího textilního zboží.[26] Matka se jmenovala Kateřina, její otec Max Steiner, který byl obchodníkem v kožešnickém průmyslu, její matka se jmenovala Štěpánka.[27]

Co oheň nespálil

Memoáry s názvem *Co oheň nespálil* vyšly roku 2005, na vydání se podílely Městský úřad Prostějov a Nadace židovské obce v Praze.

Beerová cítila potřebu vyjádřit se k tématu druhé světové války. Paměti vznikaly v průběhu třiceti let, podnětem pro prvotní sepsání byla událost, když se poprvé stala babičkou roku 1977. Vzpomínky začala sepisovat hebrejsky, protože její děti a vnoučata neumějí česky. Sama je však přeložila do češtiny, a také do angličtiny a němčiny.

Přežití její, matčino a sestřino považuje za náhodu a zázrak, se sestrou Karmelou byly jediné židovské děti narozené v Prostějově a patřící do tamější náboženské obce, které druhou světovou válku přežily.[28]

---

[23] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku*, s. 5.
[24] BEEROVÁ, Maud Michal. *Co oheň nespálil.* Prostějov: Muzeum Prostějovska, 2005. Prostějovská knižnice. ISBN 80-86276-18-x, s. 24.
[25] Tamtéž, s. 18.
[26] Tamtéž, s. 50.
[27] Tamtéž, s. 55.
[28] Tamtéž, s. 15–16.

3.4 Nina Pelcová-Weilová

Nina Pelcová-Weilová se narodila jako Františka Weilová v červnu 1932 ve Švihově, jméno Františka má zapsáno v úředních dokumentech, ale od útlého věku ji okolí oslovuje jménem Nina. Ve Švihově žilo několik židovských rodin, byla tam synagoga, která byla stržena za komunistického režimu v šedesátých letech, a židovská škola. Po druhé světové válce ve Švihově a okolí nebyl nikdo židovského vyznání.

Otec se jmenoval Karel Weil, byl majitelem továrny v Praze, autorka ho vídala pouze o víkendech. Zemřel na následky autonehody, když jí byly čtyři roky. Otec měl bratra Františka, lékaře, který zemřel před jejím narozením. Dědeček také zemřel brzy, žila jen otcova matka, Marie Weilová, a to na pražském Žižkově.

Matka se jmenovala Amálie Weilová, vedla rodinný obchod, který založil její dědeček Samuel Stern, pod podmínkou, že se bude starat o svého nemocného bratra Františka, který trpěl zdravotními potížemi od účasti v první světové válce. Kromě Františka měla matka tři další sourozence – Olgu, Martu a Karla. Prarodiče z matčiny strany zemřeli před narozením autorky.[29]

Nina 71978

Paměti Niny Pelcové-Weilové, jež na titulní straně nesou zkrácený název *Nina 71978*, jsou pojmenovány *jako Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978.* Vyšly roku 2014 pod záštitou Švýcarska, kde autorka společně s manželem žije od roku 1968. Paměti jsou rozděleny na dvě části, první popisuje období mezi roky 1932 a 1945, druhá dobu poválečnou. První vzpomínky Pelcová-Weilová začala sepisovat v roce 1964 v Praze.[30]

Rozhodnutí pro sepsání komentuje následovně: „Nikdy nesmí být zapomenuto, co museli ve všech nacistických koncentračních táborech v letech 1933 až 1945 vytrpět příslušníci všech národů, regionů a světových názorů. Všichni z nás, kdo jsme přežili, to dlužíme milionům zavražděných lidí, aby se něco podobného nikdy neopakovalo.“[31]

---

[29] PELCOVÁ-WEILOVÁ, Nina a Vilém PELC. *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978*. Švihov: Město Švihov, 2014. ISBN 978-80-905901-0-6, s. 1–2.
[30] Tamtéž, s. 56.
[31] Tamtéž, s. 57.

Pelcová-Weilová se vzpomínkám na druhou světovou válku bránila, nechtěla o této době mluvit, natožpak o ní psát. Pamětnice paměti sepsala hlavně kvůli těm, kteří holokaust nepřežili. A ačkoliv chápe důvody, proč přeživší o válečných zkušenostech nechtějí mluvit nebo psát, vytvářet prostor pro takové vzpomínky považuje za důležité dědictví pro další generace.[32]

3.5 Jana Renée Friesová

Jana Renée Friesová se narodila v květnu 1927 v Josefově.[33] Otec Richard Fries pracoval jako obchodník s vínem a likéry.[34] Matka Anna Friesová byla dle autorky elegantní a chytrá žena, ale nikdy k sobě neměly blízký vztah.[35]

Babička Františka Siegrová z matčiny strany se po smrti prvního manžela Adolfa Bondyho roku 1914 vdala za Jana Siegera, který pracoval jako soudce v Mnichově Hradišti. Matka Friesové měla bratra.[36] Jan Sieger neměl židovský původ, byl dle nacistických zákonů árijského původu, autorku proto adoptoval. Chtěl, aby se vyhnula protižidovským nařízením a nenávisti, nacisté však kontrolovali židovský původ generace dozadu. Za války a krátce po ní se tak jmenovala Jana Renée Siegrová-Friesová.[37] Autorka od tří let do německé okupace bydlela u prarodičů, ani v dospělosti jí matka nedala dostatečnou odpověď na otázku, proč tomu tak bylo. Rodiče bydleli v Josefově. U prarodičů byla šťastná, babičku považovala za vzdělanou, laskavou, chápající a chytrou ženou.[38]

Pevnost mého mládí

Paměti s názvem *Pevnost mého mládí* vyšly roku 2005. Důvod k sepsání pamětí autorka neuvádí. Válečná zkušenost ale značně ovlivnila její vnímání evropské historie, kvůli množství válek svou dceru nabádala k emigraci.[39]

---

[32] PELCOVÁ-WEILOVÁ, Nina a Vilém PELC. *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978,* s. 35.
[33] *Jana Friesová* [online]. Washington, D.C.: United States Holocaust Memorial Museum, c1993–2023 [cit. 2023-04-05]. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=4966624
[34] FRIESOVÁ, Jana Renée. *Pevnost mého mládí*. Druhé. Praha: Jaroslava Poberová, 2005. ISBN 80-903601-0-6, s. 140.
[35] Tamtéž, s. 123.
[36] Tamtéž, s. 14.
[37] Tamtéž, s. 65–66.
[38] Tamtéž, s. 16–17.
[39] *Jana Renée Friesová* [online]. Praha: Paměť národa, 2011 [cit. 2023-04-05]. Dostupné z: https://www.pametnaroda.cz/cs/friesova-jana-renee-1927

4 Před německou okupací

Eva Erbenová začala chodit na základní školu ve Volyni, otec tam vlastnil továrnu na gumové zboží. Matka ji každý den vodila do školy, autorka však brzy onemocněla – nejdříve spálou, později spalničkami, zanedlouho dostala zánět slepého střeva a zápal plic, byla hospitalizovaná v nemocnici.[40]

Rodina se přestěhovala do Prahy, bydlela ve Strašnicích ve vile s velkou zahradou a s laboratoří, ve které pracoval otec. Pravidelně k Erbenovým docházela švadlena Marie Janebová. Ve sklepě vily byla prádelna, jednou za měsíc sem přicházela pradlena Běta. Autorka vzpomíná na další domácí práce, na kterých se podílela, například na pravidelné zavařování jídla. Rodiče si s Erbenovou hráli: „Doba po večeři patřila tatínkovi. Stavěli jsme na koberci hrady zámky […].“[41] Před spaním jí rodiče četli nebo vyprávěli pohádky. Erbenovi měli služebnou Boženku, se kterou pamětnice chodila na procházky: „Odpoledne jsem chodila s Boženkou, naší služebnou a pro mě po mamince nejmilejší osobou, na procházku.“[42]

Evelina Merová žila v Praze.[43] Od poloviny třicátých let se mezi lidi dostávaly informace o znepokojivém dění v Německu, jež autorka jako dítě nechápala. I mnoho dospělých mělo pocit, že Německo je daleko a není možné, aby Hitler své výhrůžky vyplnil. Do Prahy přijížděli židovští uprchlíci, mezi nimi i jejich příbuzní z Rakouska, které v roce 1938 bylo Třetí říší anektováno. Rodiče a lidé v jejím okolí často vyprávěli o děsivých zážitcích z první světové války, vzpomínali na hlad nebo smrt blízkých. Autorka viděla také, jak vojáci na letenské pláni cvičí pátrání po nepřátelských letadlech pomocí silných reflektorů. Muzikanti hráli na ulici písničky o odvaze českých vojáků.[44] Jedné noci se Evelina probudila, dospělí seděli u rádia a poslouchali rozkaz o všeobecné mobilizaci československé armády: „Přestože jsem nemohla vědět, co přesně situace obnáší, pocítila jsem bezmocnou úzkosti. Do mého bezpečného a zajištěného světa pronikali běsi […].“[45]

Maud Michal Beerová si odmalička uvědomovala židovský původ, dobu před druhou světovou válkou a své dětství spojuje se sionistickým mládežnickým hnutím

[40] ERBENOVÁ, Eva. *Sen*, s. 17–19.
[41] Tamtéž, s. 16.
[42] Tamtéž, s. 16.
[43] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku,* s. 12.
[44] Tamtéž, s. 15.
[45] Tamtéž, s. 16.

a židovským vyznáním.[46] Taktéž vyjmenovává lidi z prostějovské židovské obce, kteří před válkou emigrovali, věnuje se hlavně těm, kteří za nové místo života zvolili Palestinu.[47]

Nina Pelcová-Weilová pocházející ze Švihova se s rodinou, tedy matkou a strýcem Františkem, přestěhovala v roce 1938 do Prahy. Ve stejném domě bydlela další židovská rodina, která měla syna Jindřicha o dva roky staršího, proto se spřátelili. Do Prahy se ze Sudet přistěhovala také teta Marta, matčina sestra, s manželem Hanušem Bickem.[48] Důležité místo v dětství pamětnice měly hračky: „Největší radost jsem vždy měla z každé nové panenky. […] Panenek jsem neměla nikdy dost.“[49] Autorka byla jediným dítětem v příbuzenstvu a píše, že: „Pokud si vzpomínám, nechybělo mi nic. Všichni mě velmi milovali a ještě dnes si na tu dobu ráda vzpomínám.“[50]

Jana Renée Friesová o svém dětství píše, že: „Léta mého dětství před druhou světovou válkou byla šťastná. Domovy jsem měla dva, oba plné lásky a pohody. […] Od svých tří let až do německé okupace v roce 1939 jsem žila u svých prarodičů.“[51]

Pamětnice chodila na základní školu v Mnichově Hradišti, po páté třídě v roce 1938 uspěla u přijímacích zkoušek na gymnázium v Mladé Boleslavi, kam měla každý den dojíždět vlakem. Začala však mobilizace, vlaky nejezdily, proto musela nastoupit do městské školy blízko soudu, kde pracoval dědeček Jan Sieger.[52]

Erbenová na své dětství vzpomíná jako na šťastné, plné her s rodiči nebo se služebnou, emotivně rovněž zmiňuje pohádky před spaním. Jmenuje práce, které se v domácnosti vykonávaly a které ji fascinovaly, např. zavařování jídla nebo návštěvy švadleny nebo pradleny.

Merová vzpomíná na pocity strachu, a to z vyprávění dospělých o první světové válce. Konkrétně si vybavuje den, kdy byl vydán rozkaz o všeobecné mobilizaci a ačkoliv uznává, že jako dítě tomu moc nerozuměla, vybavuje si úzkost, kterou pociťovala.

---

[46] BEEROVÁ, Maud Michal. *Co oheň nespálil,* s. 24, 26.
[47] Tamtéž, s. 29–31.
[48] PELCOVÁ-WEILOVÁ, Nina a Vilém PELC. *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978,* s. 2–3.
[49] Tamtéž, s. 2.
[50] Tamtéž, s. 2.
[51] FRIESOVÁ, Jana Renée. *Pevnost mého mládí*, s. 16.
[52] Tamtéž, s. 18.

Beerová podává informace o svém dětství zeširoka a v kontextu prostějovské židovské obce, nevzpomíná na něj příliš emotivně.

Pelcová-Weilová své dětství považuje za šťastné, vzpomíná na vřelost příbuzných, jejich dárky a má za to, že jí nechybělo nic, pouze předčasně zemřelý otec.

Friesová strávila velkou část svého dětství u prarodičů, na které má radostné vzpomínky.

5 15. březen 1939 a německá okupace

Dne 15. března 1939 došlo k německé okupaci zbytku území bývalého Československa, po které byly načas uzavřeny protektorátní hranice, a ačkoliv se částečně otevřely, mohlo se vycestovat pouze s povolením gestapa. Docházelo i k ilegální emigraci, např. přes polské či slovenské hranice.[53]

Erbenová píše, že k německé okupaci došlo na jaře 1939. Ani ona, ani ostatní děti nechápaly, co okupace znamená. Vzpomíná na rodiče, kteří neustále poslouchali rádio, z něhož byly slyšet hlasité a děsivé výroky Adolfa Hitlera.[54]

Merová si na den okupace pamatuje přesně, tvrdí, že byl ošklivý den, foukalo a sněžilo. Praha byla plná pochodujících německých vojáků. Rodina bydlela U Smaltovny 1380, naproti domu, kterému se přezdívalo „malý Berlín“, protože tam žilo hodně Němců. Ti 15. března oslavovali, vyvěsili prapory s hákovým křížem. Autorka ten den byla ve škole, všichni byli zamlklí a nešťastní, nikdo nevěděl, co se bude dít dál, vyučování však i tak pokračovalo.[55]

Rodina Beerové v den německé okupace šla do konfekční továrny v Prostějově, aby si její členové mohli koupit nové kabáty, které se daly při potřebě vystlat a prodloužit, jako by rodiče tušili, co se v ten den stane a co se bude dít nadále. V Prostějově již ve stejný den bylo mnoho německých vojáků.[56]

Pelcová-Weilová vzpomíná na 15. březen 1939 jako na den, kdy panovalo ošklivé počasí, sněžilo a všude byli vidět vojáci. Bylo jí šest let, velké množství pochodujících vojáků jí připadalo jako dlouhé představení. Všimla si, že matka pláče, a domnívala se, že něco provedla.[57]

Friesová na 15. březen 1939 vzpomíná jako den, kdy ve škole brečel třídní učitel a všechny děti s ním. Do německé okupace nevěděla o židovském původu své rodiny.[58]

---

[53] ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941–1945: Tvář nuceného společenství.* Brno: Barrister & Principal, 2006, díl I. – Dějiny. ISBN 80-7364-024-4, s. 27–28.
[54] ERBENOVÁ, Eva. *Sen*, s. 45.
[55] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku*, s. 16–17.
[56] BEEROVÁ, Maud Michal. *Co oheň nespálil*, s. 67–68.
[57] PELCOVÁ-WEILOVÁ, Nina a Vilém PELC. *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978*, s. 3.
[58] FRIESOVÁ, Jana Renée. *Pevnost mého mládí,* s. 18.

Erbenová nesděluje datum okupace. Dle jejího soudu nemohla chápat jako dítě, co takové dění znamená. Vzpomíná, že se bála Hitlerova hlasu.

Merová zmiňuje konkrétní datum počátku německé okupace a vzpomíná na to, jaký ten den byl. Emotivně se příliš nevyjadřuje, jen konstatuje, že všichni ve škole byli zamlklí a nevěděli, co mají dělat.

Beerová popisuje, co v ten den její rodina dělala a pouze konstatuje, že v Prostějově, jejím rodném městě, bylo již 15. března 1939 mnoho vojáků.

Pelcová-Weilová podobně jako Merová zmiňuje, jaké bylo počasí. Jako malé dítě nechápala, co se v pražských ulicích děje, pamatuje si však na smutek své matky, který však pamětnice nedokázala v tu chvíli správně odůvodnit.

Friesová obdobně jako předchozí pamětnice, až na Erbenovou, sděluje přesné datum počátku okupace. Byla v ten den také ve škole a vzpomíná na smutek spolužáků i učitele.

5.1 Protižidovské zákony a antisemitismus

Po počátku okupace začaly být vydávány zákazy a nařízení. Od června 1939 byl zajišťován židovský majetek, se kterým nesmělo být manipulováno. Do obchodů začali být dosazováni správci, tzv. treuhändeři, židovské podniky rovněž nacisté vyvlastňovali, případně ukončovali jejich činnost. Zákazů a nařízení bylo mnoho, jednalo se například o zákaz vykonávání profese, zavedení doby, kdy mohou jít Židé nakupovat, nebo omezení úředních hodin. Také pro ně platila povinnost odevzdávat různé předměty, např. hudební nástroje. Nacisté opakovaně prováděli předem nehlášené domovní prohlídky, lidé byli zatýkáni a žili v neustálém strachu. Od září 1939 nesměly židovské děti navštěvovat německé školy, později se zákaz rozšířil i na soukromé školy a v červnu 1942 pak nacisté zakázali činnost židovských škol.[59]

Otec Erbenové za okupace úspěšně dokončil své laboratorní pokusy a vyrobil bakelit, na základě čehož byl pozván do výzkumného ústavu v Praze a jeho vynález byl schválen. Kvůli protižidovským zákonům však nemohl tento schválený výrobek zapsat pod svým jménem, po předání autorských práv dostal cenu jeho přítel, další

[59] ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: Tvář nuceného společenství,* díl I. – Dějiny, s. 36–38.

český vědec. S Erbenovou se postupně přátelilo méně dívek: „Proč? Mohl za to ten ukřičený hlas z rádia? Nebo snad to, že jsem Židovka?“[60]

Rodiče Merové přemýšleli ještě po počátku německé okupace o emigraci, nechtěli však uvěřit děsivým zprávám o tom, co se s Židy v Německu děje. Merová píše, že se nejvíce bála, že bude muset začít chodit do školy v jiné zemi a učit se v cizím jazyce. Rodina se však pro emigraci nerozhodla. V létě 1939 už nemohli odjet na pravidelnou dovolenou k Máchovu jezeru. Autorka měla následující září nastoupit do jiné školy, z čehož byla nešťastná.[61]

Beerová vzpomíná na zákaz opustit město, zákaz vycházení po osmé hodině večer, v neděli nesměli ven vůbec, dále na zákaz kontaktu s lidmi árijského původu nebo pohybu na určitých místech. Otec a dědeček přišli o práci, jejich obchody byly předány tzv. treuhänderům – lidem, kteří byli dosazeni nacisty. Němcům se také muselo odevzdat rádio, šperky, teplé oblečení, kožichy, koberce a jízdní kola, na kterém Beerová ráda jezdila. Jako jediná se autorka zmiňuje o fašistických novinách (např. Vlajka), ve kterých vycházely protižidovské články a karikatury židovské postavy s výrazným nosem.[62]

Matka Pelcové-Weilové musela brzy přestat pracovat, byla nucena nalézt si práci ilegálně. Rodina se snažila tehdy sedmiletou autorku přesunout do zahraničí, podařilo se zařídit pas na cizí jméno společně s dalšími dokumenty a jistinu ve švýcarské bance, některé dokumenty však chyběly a velkou roli hrál strach nechat cestovat mladou dívku samotnou.[63]

Na základě protižidovských nařízení se Friesová musela přestěhovat zpět k rodičům do Josefova, navíc byl zákaz jezdit dopravními prostředky. V Josefově žily pouze tři židovské rodiny a žádné další židovské děti. Friesová také píše o zákazu navštěvovat veřejné místnosti, např. kina.[64]

Všechny pamětnice začínají své vyprávění o protižidovských nařízeních tím, že se měnily životní podmínky jejich rodin a že rodiče museli změnit práci, byli kvůli svému

[60] ERBENOVÁ, Eva. *Sen*, s. 46.
[61] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku,* s. 18.
[62] BEEROVÁ, Maud Michal. *Co oheň nespálil,* s. 26–27.
[63] PELCOVÁ-WEILOVÁ, Nina a Vilém PELC. *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978,* s. 4.
[64] FRIESOVÁ, Jana Renée. *Pevnost mého mládí*, s. 19–21.

židovskému původu diskriminováni nebo o ni zcela přišli, například pokud byli obchodníky.

Erbenová vzpomíná na diskriminaci otce, vědce, kterému bylo odepřeno mít autorská práva ke svému výrobku. Tato doba v autorce vyvolávala otázky týkající se vlivu nacistického antisemitismu.

Merová si jako mladá dívka nedokázala uvědomit hrozící nebezpečí, měla starosti odpovídající jejímu věku, např. strach z nové školy nebo prostředí.

Beerová předkládá ucelenější pohled na protižidovská nařízení, některé z nich jmenuje a přistupuje k nim s odstupem. Jako jediná zmiňuje fašistické noviny.

Weilovi přemýšleli také o emigraci, obdobně jako Merovi, ale na rozdíl od nich chtěli do zahraničí poslat jen sedmiletou dceru. Nakonec si své rozhodnutí rozmysleli a pamětnice zůstala.

Friesová do druhé světové války bydlela u prarodičů v Mnichově Hradišti, poté se musela nastěhovat k rodičům do Josefova, nesměla kvůli protižidovským nařízením opustit okres, tudíž prarodiče nemohla ani navštěvovat, což jí bylo pochopitelně velmi líto.

Školní výuka

Erbenová stručně píše o domácí výuce, jež se konala v různých bytech a v malých skupinách po šesti žácích. Učitelkou jim byla Židovka, která musela oficiálně přestat vykonávat učitelskou profesi.[65]

V Prostějově byla stará židovská škola, kam děti docházely po zákazu oficiální výuky. Němci zabrali budovy prostějovské židovské obce, ale škola mezi ně nepatřila. Beerová tam po září 1940 docházela, nacisté však zrušili i tuto výuku, poté se děti učily nelegálně v domácnostech. Beerová vzpomíná na učitele – právníky, lékaře, profesory a vysokoškolské studenty, kteří nesměli vykonávat svou profesi nebo studovat.[66]

Pelcová-Weilová od ostatních dětí ve škole slýchala, že je Židovka, spolužáci se jí vysmívali. Rodiče ji i kamaráda Jindřicha nechali přestoupit do židovské školy, kde se učitelé snažili, aby děti nepociťovaly utlačování a nenávist. Do školy mohly

[65] ERBENOVÁ, Eva. *Sen*, s. 45.
[66] BEEROVÁ, Maud Michal. *Co oheň nespálil*, s. 26.

děti jezdit pouze posledním vozem tramvaje.[67] Mnoho rodin se snažilo své děti umístit do židovských škol, ale například v Praze byla jen jedna.[68]

Friesová měla po zákazu výuky soukromého učitele, studenta jaroměřského gymnázia, který se jmenoval Miroslav. Jeho matka byla závislá na alkoholu a bratr zaostalý, proto potřeboval Miroslav peníze pro celou rodinu. Friesová ho popisuje fyzicky jako štíhlého, se světlými vlasy a modrýma očima, a rovněž s citem, protože se do něj platonicky zamilovala, věnuje mu i deníkové záznamy, jež jsou součástí pamětí.[69]

Po zákazu výuky pro žáky židovského původu se mnohdy učení odehrávalo v domácnostech, děti se shlukovaly po menších skupinách, výuka byla ilegální. Tímto způsobem se učila Pelcová-Weilová, Erbenová a Beerová, zatímco Merová takovou výuku nezmiňuje a Friesová měla soukromého domácího učitele.

Hudební vzdělání bylo v té době kulturní zvyklostí, zákony však brzy zakázaly vlastnit větší hudební nástroje, jak zmiňuje Pelcová-Weilová, která musela přestat hrát na klavír.[70]

Erbenová se k školní výuce vyjadřuje velmi stručně. Beerová píše o obecné škole fakticky a s odstupem, vyjmenovává své spolužáky a učitele různých předmětů, zatímco Pelcová-Weilová a Friesová se snaží přiblížit dětské a náctileté žákyni a popsat svou školní docházku z této perspektivy.

Davidova hvězda

Od září 1941 bylo nařízeno nosit na levé straně svrchního oděvu židovskou (Davidovu) hvězdu pro všechny Židy starší šesti let. Hvězda byla žlutočerná, šesticípá a v jejím středu byl nápis „Jude“.[71]

Erbenová nedatuje nařízení nosit Davidovu hvězdu, jen konstatuje, že Židé mohli ven pouze označeni hvězdou.[72]

---

[67] PELCOVÁ-WEILOVÁ, Nina a Vilém PELC. *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978,* s. 5.
[68] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku,* s. 20.
[69] FRIESOVÁ, Jana Renée. *Pevnost mého mládí*, s. 21.
[70] PELCOVÁ-WEILOVÁ, Nina a Vilém PELC. *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978,* s. 5.
[71] KÁRNÝ, Miroslav. *Konečné řešení: genocida českých židů v německé protektorátní politice.* Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-03894, s. 73.
[72] ERBENOVÁ, Eva. *Sen*, s. 45.

Merová píše o tom, že Davidova hvězda musela být na všech vrstvách oděvu, nejen na svrchním: „Bylo tedy zapotřebí více hvězd, další už si ale každý musel zakoupit na židovské obci. I za ponížení bylo nutné zaplatit!“[73]

Beerová byla na nošení Davidovy hvězdy hrdá od počátku nařízení.[74]

Počátkem září 1941 začalo platit rozhodnutí o povinnosti všech Židů starších šesti let nosit označení se žlutou Davidovou hvězdou. Pelcová-Weilová byla velmi nešťastná a odmítala vyjít ven. Jindřich ji přesvědčoval, aby na Davidovu hvězdu byla hrdá. Oba poté měli místo pod našitou hvězdou vystlané polštářky, aby více vynikla.[75]

Friesová své přítelkyni Jarmile Holatové posílala dopis, ve kterém psala i o tomto nařízení, zaslala jí i vystřihnutou hvězdu. Friesová hvězdu popisuje následovně: „Hvězdy jsem vystřihovala já z velkého pruhu pevného plátna. Půl centimetru od silné černé čáry hvězdu tvořící byla slabá přerušovaná čára, která se úhledně založila. V každém cípu se hvězda nastřihla, musela se obšít a přišít na všechny naše šaty a kabáty, v kterých jsme chodili ven.“[76]

Můžeme tedy vidět, že pamětnice na povinnost nošení židovské hvězdy nahlížejí z odlišných stanovisek. Beerová hvězdu vidí jako symbol svého původu, zatímco Merová v ní spatřuje nacistickou snahu o ponížení. Friesová, která do okupace nevěděla, že je židovského původu, ji popisuje pouze na základě vzhledu.

[73] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku*, s. 21.
[74] BEEROVÁ, Maud Michal. *Co oheň nespálil*, s. 27.
[75] PELCOVÁ-WEILOVÁ, Nina a Vilém PELC. *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978,* s. 6.
[76] FRIESOVÁ, Jana Renée. *Pevnost mého mládí*, s. 41.

Bydlení s dalšími židovskými rodinami

Na podzim 1940 přišli do bytu rodiny Eveliny Merové nacisté se zprávou, že jim bude zabrán byt. Pamětnice zmiňuje, že jim dali čas, aby se mohli sbalit beze spěchu. Rodina Merové se přestěhovala do bytu, který patřil prarodičům, ti bydleli v domě ve stejné ulici. Merová s rodiči však v bytě nebydlela sama. Byt měl čtyři místnosti a v každé z nich bydlela jedna židovská rodina, navzájem se neznali. Starší sestra s manželem se z vlastního bydliště museli přestěhovat k prarodičům.[77]

Do nového místa se přestěhovala rodina Beerové, musela tedy opustit svůj dům. V novém domě bydlela paní Wolfová, původní majitelka domu, a paní Tandlerová se synem Hermannem a sestrou Reginou Lagodzinskou. Rodina Beerové bydlela v patře společně se služebnou Marií, dokud u nich směla pracovat. Hermannovi bylo přes dvacet let, pracoval, Beerová s ním trávila volný čas. Jednou jí přinesl růži, musela ji však skrýt před rodiči, o jejich vztahu nesměli vědět. Matka našla lísteček od Hermanna schovaný pod kobercem, řekla to otci a Beerová musela slíbit, že vztah přeruší. O pár dní později se však vracela z výuky u nejlepší přítelkyně Ruth, Hermann jí šel naproti a od toho dne se znovu tajně scházeli, chodili na procházky, kam až mohli. Slibovali si manželství, až bude Beerová dospělá.[78]

Rodina Friesové se nestěhovala, ale ve svém bytě musela ubytovat další rodiny. Jednou z rodin byli Feldmannovi, Židé pocházející z Podkarpatské Rusi – Moses, Miriam a dvě děti Alžběta a Jiří. Feldmannovi bydleli v místnosti, která dříve sloužila jako kancelář. Friesová vzpomíná, že musela v domácnosti častěji pomáhat. Gestapo, zatýkající vždy během noci, vzbudilo všechny v bytě, jednoho dne odvedlo Mojšeho a Miriam, děti v bytě nechali. Mojše údajně kradl brambory z pole, bylo to možné – jídla bylo málo, hlavně pro lidi židovského původu. Ostatní se radili, co udělají s dětmi, rozhodlo se, že by bylo vhodné děti svěřit do židovského sirotčince. Friesová přemluvila matku, aby děti v bytě bydlet nechali, chtěla se o ně sama postarat, a mohly s ní bydlet v jejím pokoji. Matka povolila a děti zůstaly.[79]

Friesová vzpomíná na dětskou radost: „Smály se jako všechny děti na celém světě ničím nezatíženým čistým zvonivým smíchem. Až do transportu jsem s nimi žila

[77] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku*, s. 20.
[78] BEEROVÁ, Maud Michal. *Co oheň nespálil*, s. 71–73.
[79] Tamtéž, s. 54–56.

ve fantastickém pohádkovém světě nezáludností a bezdůvodné legrace, co je jen tak, pro sebe samu. Myslím, že z dětí měli v tom našem bytě užitek všichni.“[80]

Erbenová ani Pelcová-Weilová bydlení s dalšími židovskými rodinami nesdílely.

Merová při vzpomínání na zabrání bytu a přestěhování se nevyjadřuje emoce, pouze konstatuje, co se stalo.

Rodina Beerové se musela přestěhovat z vlastního domu do cizího, přestěhování popisuje věcně. Vzhledem k setkání s budoucím partnerem se popis stáčí k vyjadřování pocitů vůči němu – Hermannu Tandlerovi, a k vyprávění o stráveném času s ním.

Friesovi se nemuseli přestěhovat, ale k nim se nastěhovalo několik židovských rodin, pamětnice vzpomíná hlavně na jednu z nich, Feldmannovy s dětmi. Součástí pamětí jsou i deníkové záznamy, které se týkají jejich dětí, vzpomíná na ně s radostí. V pamětech jsou taktéž dopisy, které posílala své blízké přítelkyni Jarmile, ve kterých o dětech vypráví.

Feldmannovým věnuje Friesová část kapitoly nazvanou jako „intermezzo Bětulinka a Jiříček“, ve které do detailu referuje o manželství Feldmannových. Vážila si Miriam pro její chování k dětem, ale neměla pochopení pro vztah mezi ní a jejím manželem. O vztahu znala množství intimních detailů, které jí Miriam vyprávěla i přes nelibost autorčiny matky. Friesová má jediná z pamětnic vzpomínku na gestapo a na jejich noční zatýkání.

[80] FRIESOVÁ, Jana Renée. *Pevnost mého mládí*, s. 56.

6 Terezín

Terezín byl pro nacisty vhodným místem ke zřízení tábora hned z několika důvodů. Malá pevnost již od roku 1940 sloužila jako věznice gestapa. Dalšími důvody byly pevnostní valy znesnadňující útěk, kasárenské budovy, jež bylo možné využít jako ubikace, a také lokalita v blízkosti železniční tratě a rovněž nedaleko tehdejších hranic s Říší. Úkolem terezínského tábora bylo soustředit české Židy před následujícími transporty.[81] Koncem listopadu 1941 přijelo do ghetta první tzv. komando výstavby s práceschopnými muži na stavební práce. První tisícové transporty začaly přijíždět již v prosinci 1941 a postupně přijížděly další.[82]

Transporty s vězni odjížděly z Terezína do koncentračních táborů na východ, od února 1943 do září stejného roku byly však pozastaveny, a to se pozitivně projevilo na atmosféře ghetta.[83] V listopadu 1943 došlo ke sčítání celého ghetta, po kterém následovalo taktéž mnoho transportů. Vězňů bylo v ghettu v té době okolo čtyřiceti tisíc.[84] Transporty byly posílány tak často, že v říjnu 1944 bylo v ghettu vězňů okolo jedenácti tisíc.[85] Mezitím v Terezíně proběhla návštěva Mezinárodního výboru Červeného kříže.[86]

V prosinci 1944 se začaly likvidovat úřední záznamy o transportech apod., ničeny byly i obrazové materiály, které by mohly usvědčit nacisty z hrůz konajících se v terezínském táboře.[87]

V dubnu 1945 začaly do Terezína přijíždět transporty vězňů z Osvětimi, kteří museli být izolováni od terezínských vězňů. I tak se rozšířila epidemie tyfu, proto do ghetta přijela skupina českých zdravotníků. Na počátku května 1945 začali vězni utíkat, němečtí vojáci proti nim příliš nezasahovali, někteří sami utíkali a táboru již neveleli. V noci na 9. května do tábora vstoupili sovětští vojáci, a Terezín tak byl oficiálně osvobozen.[88]

---

[81] ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941–1945: Tvář nuceného společenství*, díl I. – Dějiny, s. 47.
[82] Tamtéž, s. 113–114.
[83] Tamtéž, s. 173.
[84] Tamtéž, s. 207–209.
[85] Tamtéž, s. 245.
[86] Tamtéž, s. 220–221.
[87] Tamtéž, s. 249.
[88] Tamtéž, s. 264–270.

6.1 Transport do Terezína

Židé byli většinou deportováni v hromadných transportech. Transporty byly označeny písmenem podle místa odjezdu, Židé před transportem obdrželi písemné předvolání s pokyny a transportní číslo.[89] Každá osoba mohla mít zavazadlo do váhy 50 kg. Židé měli povinnost odevzdávat majetková přiznání obsahující například informace o jednotlivých částech majetku nebo pojistkách. Také předkládali osobní dokumenty, finanční hotovost, šperky nebo klíče od bydliště. Při kontrolách v Terezíně bylo vězňům častokrát mnoho věcí zabaveno.[90]

Pražské shromaždiště bývá povětšinou nazýváno jako Veletržní palác. Přicházející Židé měli kolem krku svá transportní čísla a s sebou těžká zavazadla, museli se identifikovat českým četníkům, kteří hlídali vchod. Poté následovala registrace, jež byla zdlouhavá a lidé byli nuceni stát ve frontách. Vězni po registraci měli přiděleno místo na zemi ke spaní a na shromaždištích pobývali většinou tři nebo čtyři dny.[91]

Rodina Erbenové dostala předvolání do pražského Veletržního paláce v prosinci 1941. Erbenová vzpomíná na balení věcí: „Já si zabalila šaty, které jsem ráda nosila, a do malé tašky vtěsnala panenku Haničku.“[92] Klade si řečnické otázky: „Moje postýlka, kdo v ní bude spát? Kdo se zachumlá do měkké peřiny? Na koho se bude usmívat šašek z obrazu na stěně? Kout s hračkami, moje knihovnička, jak je to smutné opustit domov! Co se stalo? Já tomu nerozumím! Proč musíme všeho nechat a odejít?“[93]

Erbenová dále vzpomíná na cestu na shromaždiště: „Vyšli jsme na ulici a lidé na nás zírali. Styděla jsem se. V tom okamžiku jsem pocítila v srdci bolest a hrozný hněv.“[94] Otci bylo přiřazeno číslo 641, matce 642 a jí samotné 643. Nepamatuje si přesně, jak dlouhou dobu strávili na shromaždišti, vzpomíná na malého chlapce, který celou dobu plakal. Pravděpodobně po několika dnech museli pochodovat na nádraží. Z toho odjeli vlakem do Bohušovic, nejbližší stanici Terezínu, do kterého je vedli vojáci přes pole v seřazených zástupech.[95]

---

[89] ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941–1945: Tvář nuceného společenství,* díl I. – Dějiny, s. 67.
[90] Tamtéž, s. 101–106.
[91] Tamtéž, s. 106–107.
[92] ERBENOVÁ, Eva. *Sen*, s. 47.
[93] Tamtéž, s. 47.
[94] Tamtéž, s. 47.
[95] Tamtéž, s. 47.

V červnu 1942 dostala předvolání rodina Merové. Jednalo se o konec školního roku, autorka stihla dostat vysvědčení a mohla se rozloučit se spolužáky. Merová jmenuje některé ze svých přítelkyň a svou dětskou lásku Harryka, od kterého obdržela dopis. Merovi se museli dostavit do Veletržního paláce, a to brzy ráno, doprovodit je šla matčina sestra a její manžel.

Merová více rozvádí, co si rodina zabalila s sebou, rodiče sice doufali, že válka do zimy skončí, ale i tak s sebou vzali teplé oblečení, dále vařič na suchý líh, zásoby jídla, ložní prádlo, spací pytle ušité z dek. Merová nezmiňuje přiřazená čísla svých rodičů, jen to svoje – 455. Na shromaždišti byly na podlaze nakresleny čáry, mezi nimi si každý měl najít své místo, ve dne posedávat a v noci spát. Když prošel kolem příslušník SS, museli ho zdravit v pozoru. O několik dní později je čeští četníci odvedli na nádraží Holešovice-Bubny, kde na ně čekal obyčejný osobní vlak. Přijeli do Bohušovic, odkud byli odvedeni do terezínského ghetta.[96]

Beerová začíná vzpomínání na transporty obecnými informaci o odjezdech transportů z Olomouce. Její rodina dostala předvolání v červenci 1942. Připravovali jídlo, peklo se, chystaly se nudle, jíška, domácí kondenzované mléko, nakoupila se zavazadla a lehké nádobí. Hermann, partner Beerové, odjel do terezínského ghetta se svou rodinou o několik dní dříve, pamětnice se s ním šla rozloučit: „Rozloučila jsem se s Hermannem, dodnes pamatuji, jak jsem šla zpět domů z nádraží, jaký smutek, nikdy předtím jsem takový bol nezažila.“[97]

Vězni cestou na nádraží měli zavěšená čísla na krku a i přes horké letní počasí na sobě měli tři nebo čtyři vrstvy oblečení a vysoké boty. Z Prostějova odjeli do Olomouce, kde byli na shromaždišti ve škole, dostali místa ve třídách se slamníky na podlaze. Jako dítě musela autorka pomáhat při přípravě jídla. Dále píše, že němečtí vojáci byli agresivní, vězně mlátili a křičeli na ně. O dva dny později šli na olomoucké nádraží, na transport Beerová vzpomíná následovně: „Byl to nádherný letní den, nebe modré, sluníčko svítí. V napěchovaných tmavých dobytčácích jedeme do Terezína – uprostřed kýbl místo záchodu.“[98] Cílem jejich transportu bylo také bohušovické nádraží, ze kterého šli v řadách pěšky do Terezína.

[96] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku,* s. 28–29.
[97] BEEROVÁ, Maud Michal. *Co oheň nespálil*, s. 74.
[98] Tamtéž, s. 86.

Na konci července 1942 dostala předvolání také Pelcová-Weilová s matkou a strýcem. Z blízké rodiny odjížděli poslední. Babička Marie Weilová byla deportována na konci října 1941, po válce se autorka dozvěděla, že do polské Lodže. V roce 1942 byl transportován strýc Viktor Kraus, teta Olga a jejich pětiletý syn Pavel. V únoru 1942 odjeli Klementovi, jejichž syn Jindřich byl kamarádem a spolužákem pamětnice. Pelcová-Weilová s matkou dostaly první předvolání v dubnu 1942, ale místo nich nastoupila teta Marta s manželem Hanušem Bickem.

Před druhým, již očekávaným předvoláním matka Pelcové-Weilové sehnala cigarety známé jako univerzální platidlo, cennosti odnesla ke známým v naději, že se pro ně rodina po válce vrátí. Autorka na balení věcí vzpomíná následovně: „Nejvíce jsem si přála, abych si mohla vzít svoji panenku s malým kufříkem, ve kterém byly její oblečky. Neuvědomovala jsem si, že kvůli mé hračce si nemůžeme vzít jiné, jistě mnohem důležitější věci.“[99] Měli se dostavit na pražské výstaviště. Při registraci dostali číslo, autorka 816, matka 817 a strýc 926, museli odevzdat klíče od bytu a vyřídit dokumenty, poté jim bylo ukázáno místo se starými slamníky na podlaze. Když prošel kolem příslušník SS, každý se musel rychle postavit, jinak byl fyzicky potrestán. Kolem poledne se museli podle čísel seřadit, dostali lístky na jídlo, i přesto se však stávalo, že jídlo nedostali všichni. Autorka vzpomíná na jídlo následovně: „Jaké bylo zklamání, že jídlo bylo nesrovnatelné s tím, jaké vařila moje maminka.“[100]

Pelcová-Weilová s rodinou byla na pražském výstavišti několik dní, po kterých se vydali na nádraží Praha-Bubeneč. Čekaly na ně vagony dobytčáky, do každého se muselo vejít padesát lidí. Ve vagonech bylo malé okno a žádné větrací ani hygienické zařízení. Cestou na ně vojenská eskorta křičela: „Neustále jsme slyšeli jejich rozkazy, jako ‚pohyb a dělej, ty židovská svině‘. Malé děti plakaly, staří a nemocní naříkali, protože tak rychle běhat nemohli. Mnoho rodin bylo v té strkanici a v tom zmatku odděleno a dostalo se do různých vagonů.“[101] Dále píše, že bylo brzy ráno, ale teploty odpovídaly polovině léta, a do cíle, tedy do Bohušovic nad Ohří nedaleko Terezína, dorazili okolo poledne. Pro starší lidi a větší zavazadla přijela nákladní auta, ostatní museli pěšky.[102]

---

[99] PELCOVÁ-WEILOVÁ, Nina a Vilém PELC. *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978*, s. 8.
[100] Tamtéž, s. 10.
[101] Tamtéž, s. 10–11.
[102] Tamtéž, s. 11.

Friesovou a její rodinu předvolali k transportu do Hradce Králové v prosinci 1942. V předvolání byly tři cedulky s označením CH 16 pro otce, CH 17 pro matku a CH 18 pro dceru. Předvolání očekávali, protože mnoho lidí z jejich okolí již bylo deportováno, měli tedy informace a na odjezd se připravovali. Autorka poslala dopis o transportu Jarmile Holatové, blízké přítelkyni. Jako odpověď jí přišla žádost o to, aby do transportu nenastoupila. Jarmilina rodina byla totiž přesvědčena, že by mohli Friesovou skrýt.[103] Friesová píše, že: „Je to ta nevznešenější nabídka, které se nám v životě dostalo, ale bohužel není uskutečnitelná. Kdyby nedošlo k atentátu na Heydricha – tak snad, snad by se o tom dalo uvažovat. Ale teď, kdy jsou lidé střílení za každou maličkost, by odhalené skrývání utečence z transportu znamenalo smrt pro celou Holatovou rodinu. Nezapomeneme na vaši nabídku do posledního dechu, děkujeme. Psala máma. Následoval telegram se třemi slovy: Prosíme-Moc-Holatovi.“[104] Večer před odjezdem měla rodina předčasnou štědrovečerní večeři, která se konala víceméně v tichu. Matka je nutila do jídla se slovy: „Tak si přece berte, snad jim to tady nenecháme.“[105]

Do Hradce Králové rodina jela 17. prosince 1942, v den sedmnáctého výročí svatby rodičů. Doprovod jim dělal dědeček, který celou cestu plakal. Na vlak jedoucí z Jaroměře museli vstát kolem třetí ráno. Hradecké shromaždiště se nacházelo na střední škole. Registraci vedli vojáci, ptali se na jméno, věk a bývalou adresu, musely se odevzdat klíče od domovů, každý dostal ceduli k zavření na krk s číslem. Po registraci lidé dočasně bydleli ve školních třídách. Hned druhý den na shromaždišti se stala Friesová svědkyní násilí vůči židovským vězňům. Lidé měli dovoleno chodit po chodbách, tuto možnost hojně využívali k hledání známých a příbuzných. Jeden pro autorku neznámý muž hledal toalety, omylem však vešel na chodbu, kam byl vstup Židům zakázán, voják jej fyzicky napadl. Friesová muži chtěla pomoci, ale cizí lidé ji odtáhli pryč, za což jim matka děkovala, nechtěla, aby se dcera dostala do problémů. Ve škole zůstali tři dny, čtvrtý den brzy ráno museli jít na nádraží. Dědeček stál na chodníku, tam, kam Židé už nemohli, protože mohli chodit jen po ulici, doprovázel je až na nádraží, na kterém čekaly vlaky. Vězni z tohoto transportu jeli do terezínského

[103] FRIESOVÁ, Jana Renée. *Pevnost mého mládí*, s. 57–58.
[104] Tamtéž, s. 58.
[105] Tamtéž, s. 64.

ghetta osobními vlaky, cestou si lidé povídali. Dorazili taktéž do Bohušovic, odkud pokračovali pěšky do terezínského ghetta.[106]

Vybrané pamětnice byly předvolány k transportu v časovém rozmezí od prosince 1941 do prosince 1942.

Rodina Evy Erbenové obdržela předvolání jako první z vybraných pamětnic, tedy v prosinci 1941. Erbenová popisuje předvolání a nástup do transportu oproti ostatním stručně. Události si vybavuje prostřednictvím dětské perspektivy, nevěnuje se například tomu, co zabalili rodiče nebo co museli před nástupem do transportu udělat. Velmi důležitá pro ni byla dětská hračka. Klade si řečnické otázky, ze kterých je zřejmé, že Erbenová nechápala, proč musí domov opustit a proč by ho měl obývat někdo jiný. Ohledně cesty na shromaždiště sama uvádí, že cítila stud, bolest a také hněv. Registraci na shromaždišti nepopisuje, pouze sděluje přiřazená čísla. Dobu strávenou na shromaždišti příliš nekomentuje a následovný transport do terezínského ghetta popisuje věcně.

Z pamětnic obdržela jako druhá předvolání Evelina Merová, a to na konci června 1942, kdy končil školní rok. Ačkoliv jí bylo umožněno vysvědčení si vyzvednout a zároveň se rozloučit s ostatními spolužáky, konstatuje jako smutný fakt, že vysvědčení už nikoho nezajímalo. Merová vzpomíná, že kvůli transportu musela opustit vše, co do té doby tvořilo její život, a vyjadřuje smutek a úzkost z protižidovských nařízení. Velkou roli v prožívání hrál stud, dle svých slov se styděla plakat a nechtěla, aby přitom byla spatřena. Od své dětské lásky dostala dopis, a ačkoliv si nepamatuje přesně jeho obsah, vzpomíná, jak při čtení brečela a jakou bolest cítila. Merová více popisu věnuje také tomu, jak se chovala rodina před transportem, co rodiče zabalili s sebou. Rodina pamětnice byla také předvolána do pražského Veletržního paláce. Registraci taktéž nepopisuje a sděluje pouze své přidělené číslo, oproti Erbenové se Merová věnuje více tomu, jak vnímala příslušníky SS, a popisuje podmínky vězňů na shromaždišti. Pamětnice jako jediná zmiňuje, že k transportu do terezínského ghetta byli odvedeni českými četníky, z nádraží vězni odjížděli osobním vlakem.

Beerová s rodinou opustila rodný Prostějov v červenci 1942, předvolaní se museli dostavit do Olomouce. Autorka popisuje transporty obecně a informuje čtenáře

[106] FRIESOVÁ, Jana Renée. *Pevnost mého mládí*, s. 66–69.

o transportech z Olomouce. Dále vzpomíná na to, jak se na transport rodina připravovala, tyto přípravy popisuje věcně. Naopak emotivně se věnuje odjezdu svého partnera, který byl s rodinou předvolán dříve, a vyjadřuje úzkost a bolest z nejistoty, zda se s ním v budoucnu shledá. Pamětnice vykresluje, jak vypadala cesta na nádraží. Registraci, podobně jako předchozí pamětnice, nezmiňuje, na rozdíl od nich bylo olomoucké shromaždiště ve škole, přechodným bydlištěm se vězňům staly třídy. Beerová nepíše o přiřazeném čísle, jeho fotografie je však součástí přílohy vzpomínek. Popisuje, jak děti musely pomáhat při přípravě jídla.

Beerová vzpomíná na velký stesk po partnerovi i na shromaždišti a opakovaně vyjadřuje nejistotu, zda se s ním někdy setká. Stejně jako Merová komentuje chování německých vojáků, ale více vykresluje jejich krutost. Na rozdíl od předchozích, Erbenové a Merové, pamětnic uvádí přesnou dobu strávenou na shromaždišti, jednalo se o dva dny. U Erbenové nevíme, jakým typem transportu do Terezína odjížděla, resp. mluví o transportu jako o vlaku, Merová odjížděla osobním vlakem, Beerové zkušenost se liší, protože vězni z Olomouce byli transportováni dobytčáky, které popisuje. I po cestě vzpomíná na svého partnera.

Pelcová-Weilová nejdříve komentuje transporty ostatních z rodiny nebo známých, například blízkého přítele a spolužáka Jindřicha, se kterým se pak již nikdy nesetkala, protože během války zahynul. Vyjadřuje smutek z toho, že tenkrát netušila, že se loučí navždy. Pamětnice popisuje, co před transportem dělala její matka, a vzpomíná na balení svých věcí. Obdobně jako pro Erbenovou je pro ni důležitá dětská hračka, taktéž panenka. Dětské rozhodnutí vzít si panenku však zpětně reflektuje, nenahlíží na něj jen z dětského pohledu. Pamětnice, její matka a strýc nastoupili na shromaždiště na konci července 1942 také na pražské shromaždiště. Z dětské perspektivy komentuje autorka zklamání z jídla a nepřítomnosti známých dětí, se kterými by mohla trávit čas. Nezajímá se o starosti dospělých a často zmiňuje svou panenku.

I Pelcová-Weilová jako dvě předcházející přeživší ženy popisuje kruté chování německých vojáků, a to jak na shromaždišti, tak cestou k transportu do Terezína. Prostřednictvím popisu jejich chování vyjadřuje stísněnost a strach ze situace, do které se jako desetiletá dívka dostala. Vězni z transportu Pelcové-Weilové museli jet v dobytčácích stejně jako transport Beerové.

Rodina Friesové byla předvolána k transportu v prosinci 1942 do Hradce Králové, jako jediná popisuje, že společně s předvoláním dostaly i cedulky

s označením transportu a jejich čísly. Přípravy k transportu nepopisuje, jen konstatuje, že věděli, že příkaz k transportu přijde, proto se připravovali předem. Friesová má z vybraných pamětnic jako jediná zkušenost s nabídkou úkrytu před transportem, a to od rodiny její blízké přítelkyně. Pamětnice nesděluje, jak by se rozhodla ona sama, rozhodnutí podle ní záleželo na celé rodině, která úkryt před transportem odmítla. Friesová také jako jediná popisuje večer a noc před odjezdem. Uvádí, že nikdo moc nemluvil ani nejedl, pravděpodobně každý přemýšlel nad dosavadním životem, autorka popisuje stísněnou atmosféru a pochybuje, že tu noc někdo z rodiny spal. Vzpomíná na to, jak bylo jí samotné v ten večer – připadalo jí, jako by se jednalo o past.

Stejně jako u Erbenové, také u Friesové můžeme vidět použití řečnických otázek, ať už při uvažování nad situací, ve které se rodina ocitla, nebo nad tím, kdo si bude prohlížet věci v jejím pokoji.

Friesovi se měli dostavit do jedné ze škol v Hradci Králové. Autorka odvozuje, že škola byla vybrána, protože byly vánoční prázdniny a budova byla prázdná. V typu shromaždiště má tedy podobnou zkušenost s Beerovou, dočasným bydlištěm se oběma staly slamníky ve třídách. Doprovod až ke sběrnému místu jim dělal dědeček, ke kterému měla pamětnice vřelý vztah. Věděla, že je z transportu velmi smutný, navíc se ji snažil před nacistickou perzekucí zachránit adopcí, protože nebyl židovského původu, ale nepomohlo to. Friesová sděluje, že vzpomínka na jeho smutek patří k těm nejbolestivějším, které na transport má. Proces registrace popisuje obdobně jako Pelcová-Weilová. I Friesová vzpomíná na agresivitu a krutost německých vojáků, ale jediná toto vzpomínání konkretizuje. Transport do terezínského ghetta je čekal po třech dnech, podobně jako Beerová dobu sděluje přesně. Vzpomínání na cestu na nádraží ovlivňují vzpomínky na dědečka, který je doprovázel.

Pamětnice jela osobním vlakem a na transport vzpomíná zcela odlišně než ostatní pamětnice popisující nelidské podmínky, chování eskorty a smutek lidí. Friesová totiž vzpomíná na rozhovory ostatních vězňů o tom, proč a kdo neemigroval, dokonce vzpomíná i na to, jak se někteří snažili zlehčit situaci humorem.

6.2 Vzpomínky na Terezín

Před příjezdem Erbenové bylo mnoho vězňů deportováno pryč z Terezína, v ghettu tedy byli povětšinou nově příchozí. Vězni byli odvedeni do kasáren, mezi kterými byly

tři dvory, muži byli odděleni od žen a dětí. Muži mohli navštívit své rodiny na základě povolení. Vězni museli chodit od práce, typ práce určovali vojáci. Z návštěvy otce se dozvěděli, že pracoval u rozdělování a dodávání jídla, přičemž v ghettu byla tato práce považována za výhodnou.[107]

Pamětnice vzpomíná na situace zažité s dalšími dětmi, které sama označuje jako dobrodružné, např.: „Blízko našeho pokoje vedly někam hluboko schody a my jsme byli zvědavi kam. Jednoho dne jsme se umluvili, že se navečer sejdeme a záhadu rozluštíme. Sestupovali jsme jeden po druhém po schodech dolů. Poslední jsem přišla na řadu já. Cítila jsem, jak mi bije srdce, ale přemohla jsem strach a opatrně pokračovala dolů. Když jsem stála asi na dvacátém schodu, uslyšela jsem náhle divný šramot a spatřila nízký, dlouhý stín, který se rychle pohyboval. Hned jsem se vrátila nahoru.“[108]

Evelina Merová komentuje cestu z Bohušovic do terezínského ghetta slovy: „Ve vzpomínkách se vidím, jak jako jedenáctiletá jdu s těžkým batohem na zádech vedle rodičů, v nekonečné řadě nám podobných.“[109] Místnost, do které vězně dovedli a již nazývali „šlojskou“, byla v Hannoverských kasárnách. Vězni byli prohledáváni, jestli do ghetta nepřivezli něco nepovoleného.[110] Vězni neměli přístup do přírody, občas měly děti dovoleno jít mimo ghetto na terezínské opevnění, odehrávaly se tam i improvizované sportovní olympiády. V ghettu byly i děti z Německa, Rakouska, menší počet také z Holandska či Dánska. Německé děti bydlely v domově L 414, české se s nimi nestýkaly.[111] Autorka dále vzpomíná na šťastné momenty, například na společné večírky s chlapci v chlapeckém domově L 417. Doplňuje však: „Možná by se na základě vylíčeného mohlo zdát, že život v ghettu nebyl až tak obtížný a že býval občas dokonce i radostný. Ale to je pouhé zdání.“[112] Autorka hovoří o četných nemocech, o epidemii dětské obrny, žloutence a encefalitidě, kterou onemocněla.[113]

Beerová se věnuje obecným informacím o transportech do ghetta, zmiňuje například, že pokud měl přijet nebo odjet transport, byl zákaz vycházení nazývaný německy jako Ghettospere. Vězně z transportu, se kterým přijela Beerová, odvedli do

[107] ERBENOVÁ, Eva. *Sen*, s. 48–49.
[108] Tamtéž, s. 57.
[109] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku*, s. 31.
[110] Tamtéž, s. 31.
[111] Tamtéž, s. 45.
[112] Tamtéž, s. 51.
[113] Tamtéž, s. 63.

šlojsky, která neměla pořádnou podlahu a hygienická zařízení, byl přinesen sud polévky. V této místnosti byla několik dní. Autorčina teta jí řekla, že do jídla je přidávána antikoncepce, aby ženy nemohly otěhotnět.[114] Beerová myslela na Hermanna a na setkání s ním, které proběhlo o několik dní později v Magdeburských kasárnách u jeho matky.[115] Dále píše o nemocech, které v ghettu byly časté, o oblečení, a jak ho sháněli po zavedení tzv. ghettopeněz, za které se daly koupit staré oděvy, rodinná známá jí je pak přešila.[116] V ghettu neexistovala v podstatě žádná komunikace s vnějším světem, zdrojem informací jim proto většinou byly zprávy šířené z druhé ruky: „V Terezíně jsme žili na bonkes – ‚jedna paní povídala'. Nebylo rádio, nebyly noviny, nebyl telefon […].“[117]

Pelcová-Weilová vzpomíná u příjezdu do Bohušovic na křik vojenské eskorty, která hnala vězně z vlaků, pro staré lidi a větší zavazadla přijela nákladní auta, ostatní museli počkat, poté je odvedli do ghetta, autorka vzpomíná na svou panenku i při této příležitosti: „Neustále jsem se držela blízko maminky. V jedné ruce jsem nesla svůj malý kufřík a ve druhé svoji krásnou panenku.“[118] Pelcová-Weilová popisuje dvůr u kasáren, atmosféru a proces přijetí do ghetta, kdy se vězni museli seřadit podle transportních čísel a všichni byli prohledáni, včetně dětí. Byly jim zabaveny hodinky, léky, kapesní nože a další předměty, které mít vězni nesměli. Jeden z vojáků měl podezření, že Pelcová-Weilová skrývá něco zakázaného ve své panence, nechtěla, aby jí panenku vzal, voják ji rozbil, autorka tuto situaci komentuje následovně: „Zůstala jsem z té podlosti jako němá. Chtělo se mi křičet, plakat, ale nevydala jsem ze sebe ani hlásku. […] Byla jsem nešťastná, protože mi rozbili moji krásnou panenku. A to měli být ti páni tvorstva, když berou malé holce panenku? […] Nemohla jsem se dlouho uklidnit, nepřetržitě jsem plakala, protože jsem nemohla pochopit to, co se mi stalo.“[119] Dívka považovala hračku za nejlepší přítelkyni a za sourozence, kterého nikdy neměla.

Matka druhý den po příjezdu šla hledat příbuzné a známé, ale zjistila, že v ghettu jsou sami ještě se strýcem Františkem. V ghettu byly primitivní umývárny, na které se stály fronty, protože jejich počet byl nedostatečný. S matkou bydlela

[114] BEEROVÁ, Maud Michal. *Co oheň nespálil,* s. 87–88.
[115] Tamtéž, s. 90.
[116] Tamtéž, s. 115.
[117] Tamtéž, s. 119.
[118] PELCOVÁ-WEILOVÁ, Nina a Vilém PELC. *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978,* s. 11.
[119] Tamtéž, s. 12.

v kasárnách na půdě, byly tam třípatrové palandy, zmiňuje první setkání s pokousáním od vší. V ghettu byly denně oznamovány zákazy a pravidla, vězni starší 14 let museli pracovat.[120]

Friesová píše o pochodu z Bohušovic, během kterého potkali mladého muže pocházejícího z Jaroměře. Ten znal jejich rodinu a pomohl jim se zavazadly, aby nemusely projít kontrolou a nic se neztratilo, během doby strávené v Terezíně jim vypomohl několikrát. Po příchodu byli vězni odvedeni do místnosti se všemi zavazadly, o den dříve přijel transport z Mladé Boleslavi, na nově příchozí z královehradeckého transportu dle slov autorky hleděli jako na vetřelce, protože měli pocit, že se musí dělit o svůj prostor, a báli se krádeží. Od příjezdu do ghetta byli vězni ponižováni. První noc museli spát v nevětrané místnosti bez topení.[121] Druhý den hledali známé a příbuzné, měli i jejich adresy. Rodiče pamětnice totiž posílali před transportem do ghetta povolené půlkilové balíčky a hned od počátku se snažili získat takové bydliště, aby jim mohly být zasílány dopisy a zásilky, hledali také otcova bratra, který měl vysokou funkci v rámci správy ghetta. Než ho však našli, Friesová vzpomíná, jak se dle svých slov toulala po Terezíně a jednoho dne přišla k vozíku, na kterém byla naskládána lidská těla.[122]

Erbenová na začátku části o terezínském ghettu vkládá stručné informace o terezínské pevnosti, jejím vzniku a ghettu samotném.[123] Terezínské ghetto na Erbenovou působilo velmi cize a zvláštně. Jako dítě nedokázala pochopit, proč má sdílet prostor s tolika lidmi, a oddělení od otce pro ni bylo velmi bolestivé. Komentuje stravu, kterou jako vězeň dostávala.

Erbenová některé vzpomínky sama označuje jako dobrodružné, většinou se jedná o chvíle strávené s dalšími dětskými vězni. Například u výše citované vzpomínky vidíme snahu o vykreslení napínavosti a dobrodružnosti odhalení toho, kam vedou schody: „Sestupovali jsme jeden po druhém po schodech dolů“; případně: „[…] uslyšela jsem náhle divný šramot a spatřila nízký dlouhý stín, který se rychle

[120] PELCOVÁ-WEILOVÁ, Nina a Vilém PELC. *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978*, s. 13.
[121] FRIESOVÁ, Jana Renée. *Pevnost mého mládí,* s. 69–71.
[122] Tamtéž, s. 73.
[123] ERBENOVÁ, Eva. *Sen*, s. 48.

pohyboval.“ Domníváme se, že se jedná o přiblížení se prožívajícímu dětskému já, a zároveň o snahu, aby paměti byly přístupné i dětskému čtenáři.

Ačkoliv snahu nahlížet na tehdejší dobu skrze své dětské já můžeme vidět například i u Pelcové-Weilové, Erbenová jako jediná z vybraných pamětnic využívá takové formy dětského vyprávění.

Evelina Merová popisuje cestu z bohušovického nádraží do Terezína jako náročnou a zdlouhavou, představuje si prožívající já v té situaci. Autorka dále popisuje proces vstupu do terezínského tábora a prostor pro nově příchozí, tzv. šlojsku, vysvětluje význam tohoto slova. Stejně jako Erbenová je si vědoma toho, že jako dítě vnímala některé situace jako dobrodružné a také zajímavé, ale zároveň nechtěné. Merová se věnuje tomu, jaké bylo ghetto pro děti, ale ne tak subjektivně jako Erbenová, zaměřuje se na strašlivou realitu dětského vězně. Mezi vzpomínky vkládá informace o terezínském ghettu, například kolik vězňů bylo v určitém roce v Terezíně přítomno. Kritizuje nedostatečně rozšířené povědomí o tom, že v Terezíně nebyly jen české děti, ale i děti ze západoevropských zemí. Pamětnice se mimo popis nelidských podmínek věnuje i šťastným momentům, které děti mohly zažít, ale vzápětí dodává, že ghetto bylo kruté a plné nemocí. Emotivně uznává, že musela kvůli válce předčasně dospět a vzpomíná na slib, který si dala po příjezdu do Terezína, že musí přežít za každou cenu.

Beerová mezi vzpomínky na příjezd do Terezína vkládá informace o transportech do ghetta a součástí pamětí je i plánek terezínského ghetta s německými popisy. Pamětnice byla odvedena po příjezdu do šlojsky stejně jako Merová. Informuje čtenáře o pravidlech platných v terezínském ghettu, např. o tzv. Ghettosperre, i zde využívá německý pojem, což je pro její paměti typické. Z transportu do Terezína se Beerová dostala bez ostatních rodinných příslušníků, kteří do ghetta přišli později, byla tam však s blízkou přítelkyní Ruth. Nezmiňuje, jak dlouho tam byla, ale pravděpodobně několik dní. Příjezd do Terezína v mnohém ovlivňuje možné setkání s Hermannem. Doufala, že se Hermann nachází v Terezíně, a snažila se ho najít, setkání následovně popisuje. Vyjadřuje úzkost, která v ghettu panovala kvůli nejistotě z budoucnosti, zároveň vyjadřuje naději na konec války, o kterém se neustále mluvilo. Jako jediná z pamětnic Beerová zmiňuje antikoncepci přidávanou do jídla, tuto skutečnost přitom sděluje bez citově zabarveného vyjádření. Ve svých pamětech věnuje mnoho prostoru informacím o ghettu, např. píše o ghettopenězích, oděvech, nespolehlivé komunikaci v ghettu, práci nebo bydlení. Z jejích vzpomínek můžeme

vyvodit, jak moc bylo cenné a nápomocné mít v Terezíně známé pracující např. s oblečením, s jídlem nebo známé, kteří měli přístup k informacím. Autorka se rozepisuje o konkrétních osobách a jejich většinou nešťastných osudech, na tyto skutečnosti nahlíží s odstupem.

Pelcová-Weilová vzpomíná u příjezdu do Bohušovic na agresivní chování vojenské eskorty a na svůj strach, důležitou roli v jeho zvládání hrála panenka, kterou měla neustále u sebe. Popisuje atmosféru panující na dvoře kasáren, nikdo si nemohl být jist, co bude následovat. Z cesty byli lidé unavení a báli se, aby se nestalo něco se zavazadly. Pelcová-Weilová oproti ostatním pamětnicím popisuje nejpodrobněji, jak proces vstupu do Terezína probíhal. Pro ni samotnou byl tento proces traumatický, protože jí byla rozbita panenka, scénu emotivně komentuje, vyjadřuje jak smutek a šok svého prožívajícího já, tak nepochopení z pohledu vyprávějícího já. Popisuje ubikace, fungování ghetta a vzpomíná na chování své matky, která hledala příbuzné a známé. Ačkoliv se informace o nich Pelcová-Weilová dozvěděla až po válce, v této části konstatuje, že v době jejich příjezdu byli ostatní příbuzní již transportováni do Polska.

Friesová má odlišnou vzpomínku od ostatních pamětnic, protože při pochodu do Terezína za nimi přišel jejich známý, který zařídil, aby jejich zavazadla nemusela být kontrolována. Můžeme vidět, že Friesová stejně jako Beerová považuje známé v terezínském ghettu za velmi cenné. Pamětnice vzpomíná na zášť, kterou k nově příchozím měli lidé z transportu o den dřívějšího, a na ponižování nejen ze strany německých vojáků, ale rovněž prostřednictvím naprosto nedostačujících hygienických zařízení nebo ubikací bez topení uprostřed prosince. Stejně jako matka Pelcové-Weilové, i rodina Friesové se vydala hledat příbuzné a známé, našli babiččinu sestru, která v Terezíně byla již určitou dobu, a z jejího zevnějšku byla Friesová v šoku. Jako jediná popisuje neutuchající snahu svých rodičů získat vlastní adresu. Dostává se k situaci, kdy poprvé viděla mrtvé vězně, vyjadřuje šok, který tehdy zažila.

Ubikace a dívčí domov L 410

Vězni bydleli hlavně v kasárnách, v bývalých obytných domech nebo v dřevěných barácích. Záleželo na konkrétní ubikaci, některé měly lepší hygienické podmínky, ale všude byly nedostačující. Mnoho vězňů spalo v letních měsících na dvorech, protože ubikace byly plné štěnic a hmyzu. V kasárenských pokojích bydlelo třicet až šedesát

lidí. I nejmenší místnosti byly přeplněné. V místnostech se většinou nacházely třípatrové kavalce.[124]

Některé děti do dvanácti let bydlely společně s ženami, muži bydleli odděleně. Pro děti i dospívající byly podle věkových skupin zorganizovány domovy. Než vznikly domovy, jednalo se o vymezené pokoje. Pro děti mezi čtyřmi a desíti lety se jednalo o dětské domovy, pro mládež mezi desíti a šestnácti lety se jednalo o domovy rozdělené pro dívky (L 410) a chlapce (L 417) a pro starší chlapce až do dvaceti let existovaly učňovské domovy. Tyto ubikace měly své vychovatele.[125]

Erbenová bydlela v kasárnách pro matky s dětmi, měly jen slamník a kufr s věcmi, každá kasárna měla svou kuchyň, jídlo se rozdávalo třikrát denně a stála se na něj fronta. Ráno vězni dostali zakalenou kávu a krajíc chleba, v poledne polévku a brambory v omáčce, večer tekutou stravu. Otec bydlel v kasárnách pro muže, později se však rodina mohla sestěhovat společně do podkrovního pokoje, kde byla i malá kamna, na kterých se dala vařit skromná jídla, rodina takto bydlela tři roky.[126]

Merová zpočátku bydlela s matkou v Hamburských kasárnách, otec v Sudetských kasárnách. V pokoji s nimi bydlelo dalších třicet žen, v době jejich příjezdu se nesmělo ven, pouze na dvůr, protože v ghettu bydleli stále někteří původní obyvatelé Terezína. V té době fungovala tzv. ghettopošta, dopisy roznášeli poslíčci. Po několika týdnech se dozvěděli rodiče Merové o tom, že bude v přízemí Hamburských kasáren zřízen prostor pro děti od osmi do čtrnácti let, jednalo se o dětský pokoj číslo 104, kam se pamětnice dostala díky tomu, že švagr přesvědčil hlavní vychovatelku.[127]

Později byl zřízen dívčí domov L 410, kde bydlela v pokoji číslo 28 s dalšími dvanáctiletými dívkami, jež měly málo prostoru.[128] V dívčím domově dostávaly více jídla, k čemuž se pamětnice vyjadřuje: „Zároveň židovská samospráva rozhodla, že se dětem bude ze skromných přídělů přilepšovat. Bylo to velmi bolestné rozhodnutí, později nezřídka kritizované, protože to znamenalo krátit porce jinde, konkrétně starým a nemocným. Bylo to zoufalé rozhodnutí v zoufalé situaci […].“[129] S ostatními dívkami si psaly navzájem básně. Dívky se musely vzdělávat, ačkoliv se jednalo

[124] ADLER, Hans Günther. T*erezín 1941–1945: Tvář nuceného společenství.* Brno: Barrister & Principal, 2006, díl II. – Sociologie. ISBN 80-7364-024-4, s. 132–134.
[125] Tamtéž, s. 400–401.
[126] ERBENOVÁ, Eva. *Sen*, s. 49–50.
[127] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku*, s. 32–33.
[128] Tamtéž, s. 34.
[129] Tamtéž, s. 36.

o zakázanou činnost: „Dodnes jsem nepochopila, co to bylo za podivný zákaz nedovolit dětem učit se, když Němci věděli, že jsme všichni už dávno odsouzeni k smrti.“[130] Mluví o hodinách kreslení, které vedla umělkyně Friedl Dicker-Brandeisová pocházející z Vídně, a o literatuře, kterou četli, hlavně o básních Jiřího Wolkera.[131]

Po opuštění první ubikace se otec Beerové musel odstěhovat s muži do Sudetských kasáren, dědeček a babička do bloku pro staré lidi. Beerová s matkou a sestrou se musely nastěhovat do domu Q 802, kde bydlely matky s dětmi.[132] Musely spát na podlaze nebo na kufru. Beerová vyjmenovává další rodiny, které s nimi v tomto domě bydlely.[133] Po smrti dědečka a otce bydlela babička, matka, Beerová a sestra v bloku Q 314, součástí pokoje byla i malá kamna, ale nebylo čím topit, dřevo musely krást.[134] Pozornost je věnována i dalším jídlům, která dostávaly občas, anebo co si improvizovaně uvařily: „Nedaleko stavěli dřevěné baráky. Ukradly jsme pár prken a kusů dřeva – hrozně jsme se bály a s posledními silami jsme naši kořist přitáhly do Q 314. Zpočátku, dokud jsme ještě nebyli tak vyhladovělí, jsme si někdy ušetřili trochu jídla, trošku cukru, margarínu, chleba – na oslavu narozenin nebo svátků.“[135] Dále popisuje, jak z těchto našetřených surovin vězni dělali „chlebový dort“ a jak byl kolikrát chléb plesnivý.[136]

Po transportu partnera Hermanna v zimě 1942 se Beerová odstěhovala do dívčího domova L 410, do kterého předtím jít nechtěla.[137] Bydlela v pokoji číslo 25, který se povedlo vyjednat jejímu otci, protože tam bydlela dcera rodinných přátel. Beerová bydlela na pokoji s dalšími dvaceti čtyřmi dívkami, většinou jim bylo třináct let. Uvádí jejich jména a píše, že se v pokoji často střídaly, protože mnoho dívek odjíždělo transporty na východ. Popisuje velikost pokoje a postele, jednalo se o třípatrové palandy a lůžka sloužila i jako skladovací místo pro věci. K snídani dívky dostávaly černou kávu, většinou studenou, k obědu čočkovou polévku, brambory a omáčku. Na tři dny dostávaly čtvrtinu bochníku chleba, 70 gramů cukru na týden,

[130] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku*, s. 42.
[131] Tamtéž, s. 41.
[132] BEEROVÁ, Maud Michal. *Co oheň nespálil,* s. 89.
[133] Tamtéž, s. 90.
[134] Tamtéž, s. 90–91.
[135] Tamtéž, s. 92.
[136] Tamtéž, s. 92.
[137] Tamtéž, s. 100.

60 gramů margarínu na týden. Jídla bylo dost, aby nějak přežívaly, ale ne dost na to, aby se najedly dosyta. Beerová také popisuje krádeže jídla, krádeže měly mezi vězni stanovená nepsaná pravidla, např. kradlo se od vojáků, z příchozích vlaků, nákladních vozů, skladů nebo při práci na poli.

Beerová popisuje, kdo vedl dívčí domov L 410 a jaké činnosti v domově dívky vykonávaly, učily se, ale nikdo neměl sešit nebo tužku. Vzpomíná také na návštěvy dívek z pokoje číslo 23. Každý pokoj vedla vychovatelka, u pokoje číslo 25 to byla komunistická pedagožka Magda Weissová, dívky se snažila přesvědčit o komunistickém smýšlení. Beerová však těmto myšlenkám nevěřila a Weissová na základě toho pisatelku vylučovala z kolektivu. Nikomu z nových přítelkyň se nikdy nezmínila o Hermannovi a jejich vztahu, ostatní se zajímaly o chlapce jejich věku a často se o svých milých svěřovaly.[138] V létě dívky chodily spát ven na dvůr kvůli horku a štěnicím, které se přemnožily, až dívčí domov musel být vystěhován a vyplynován, aby se štěnice vyhubily.[139] Beerová denně chodila za babičkou, matkou a sestrou Karmelou, docházel tam také otec, který bydlel v Sudetských kasárnách, kam pamětnice občas chodila také.[140]

Pelcová-Weilová byla po blíže nespecifikované době přesunuta do dívčího domova L 410, který byl tvořen převážně českými dětmi. Byla tam ráda, protože měla vrstevníky, se kterými se brzy spřátelila. Ale píše, že: „Mohl by vzniknout dojem, že život v ghettu nebyl tak docela špatný. Je to ale obrovská mýlka. Strašlivé podmínky v lágru, nemoci a epidemie si vyžádaly obrovské množství lidských životů. Neustále jsme měly hlad, i když co jsme jako děti dostávaly, bylo trochu lepší než to, co dostávali dospělí. […] Nejhorší ze všeho bylo ale odloučení od rodičů.“[141] Dívka brzy onemocněla a byla v nemocnici devět měsíců. Matka se přihlásila jako zdravotní sestra, aby jí mohla podávat léky zapečené v chlebu, které do ghetta posílal strýc Karel Stern, lékař. V ghettu léky nebyly. Také jí byla provedena krevní transfuze, kterou jí poskytla matka. Nemoci, hlavně tyfus, byly v ghettu časté a smrtelné. Pelcová-Weilová se po uzdravení vrátila do dívčího domova.[142]

---

[138] BEEROVÁ, Maud Michal. *Co oheň nespálil*, s. 103–106.
[139] Tamtéž, s. 116.
[140] Tamtéž, s. 120.
[141] PELCOVÁ-WEILOVÁ, Nina a Vilém PELC. *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978*, s. 14.
[142] Tamtéž, s. 14–15.

Rodina Friesové se snažila získat vlastní místo, kde by mohli bydlet pospolu a mít adresu, kam by byly posílány půlkilové balíčky s jídlem, mýdlem nebo jinými hygienickými potřebami. Strýc Vilém, v té době žijící v Praze, vymyslel, že se do krabice, do které se vejde přesně povolená váha, udělá dvojité dno a mohou se tak tajně posílat např. dopisy. Na distribuci balíčků se podíleli i prarodiče a nejlepší přítelkyně Friesové Jarmila Holatová. Aby nebylo nápadné, že z Mnichova Hradiště docházejí do Terezína zásilky tak často, Jarmila, nazývána jako Fialka, je nosila na pošty v dalších menších městech.[143]

Otcův starší bratr Otto byl správcem jednoho z domů v ulici Q, měl vlastní místnost, ve které bydlel pouze se svou ženou Franci. Dům byl přeplněný, navíc strýc musel ubytovávat starší Židy transportované z nacistického Německa, kterým byla slíbena cesta do lázní. Takovým lidem bylo nalháno, že se jim ztratila zavazadla po cestě, doma nechali šperky a peníze, obdrželi dokument, že peníze za ně budou vloženy do terezínské banky. Strýc rodinu nepřivítal, řekl, že jim nemůže pomoci. Nakonec dostali v rohu místnosti slamník, kolem kterého si postavili kufry. Obyvatelé domu často umírali, jednalo se o starší a nemocné. Strýc přišel s nápadem, že by mohli bydlet na půdě, kterou komise odepsala z dokumentů, nedalo se tam topit a nebylo tam žádné hygienické zařízení, navíc byla rozbitá okna. Rodina tam bydlela, otec však začal zanedlouho pracovat s tesaři a získal u nich bydlení. Matka byla přijata díky bratranci lékaři na tuberkulózní oddělení, ačkoliv byla zdravá, ale nemocné s tuberkulózou nedeportovali na východ. Friesová tak na půdě bydlela sama, nemohla topit, dveře se daly zavřít na závoru, měla pocit bezpečí.[144] Občas za ní chodil strýc, teta nebo Frau Jastrow, která žebrala o zásoby potravin.[145]

Později se Friesová dostala do dívčího domova díky známému v práci. Dívčí domov L 410 byl žlutý dům, ve kterém žilo kolem tří stovek dívek, Friesová bydlela v pokoji číslo 14, kde měla asi dvacet spolubydlících. Friesová pracovala v zahradách a na polích okolo Terezína. Konstatuje, že z tohoto domova se dívky dostávaly pouze transportem na východ. V pokoji byly třípatrové palandy, kufry se dávaly pod postel, vlastní místo na věci nebylo a vše, co dívky vlastnily, bylo společným majetkem ostatním v pokoji. Jestliže měla některá z dívek schůzku s milým, měla přednost ve vybírání oblečení. V zimě nesměly chodit ven po osmé hodině večer, v létě po deváté

[143] FRIESOVÁ, Jana Renée. *Pevnost mého mládí,* s. 58–59.
[144] Tamtéž, s. 79–83.
[145] Tamtéž, s. 85.

hodině.[146] Friesová vzpomíná na různé situace, které nastávaly na pokoji, například když dívky soutěžily v chytání blech.[147] Vychovatelky se snažily dívky učit vše, co samy uměly. Dívčí domov měl pevná pravidla stanovená vychovatelkami a vedením domova.[148]

Erbenová má odlišnou zkušenost v rámci bydlení než všechny ostatní pamětnice, které alespoň část doby strávené v Terezíně bydlely v dívčím domově L 410. Ubikace s ostatními ženami s dětmi komentuje tak, že jí přišly zvláštní a jako dítě je zcela nechápala. K bydlení se vyjadřuje stručně.

Merová popisuje věcně, jaká byla ubikace v Hamburských kasárnách. Informuje čtenáře o tom, jak ghetto fungovalo v době jejího příjezdu, např. že se tehdy nejednalo o celý Terezín, protože v něm bydleli stále původní obyvatelé. Také vnímá ponižování ve formě naprosté izolace od lidí s nežidovským původem, kteří v té době v Terezíně ještě žili. Merová hledá na životě v ghettu pozitiva, jmenuje např. ghettopoštu. I Merová, stejně jako výše zmíněná Beerová a Friesová, vidí jako důležité mít kontakty, protože bez švagra by se do dětského pokoje nemohla dostat. Na existenci dětského pokoje nahlíží pozitivně, pokoj byl vyzdoben vesele a barevně, dětem tak pomohl připadat si alespoň částečně jako za běžných životních podmínek.

Po blíže nespecifikované době se Merová přestěhovala do dívčího domova L 410. Pamětnice uvádí, proč byl právě takto dívčí domov označen, poté popisuje ubikace a dále se zmiňuje o vychovatelkách, které pojmenovává německy jako „betreurky“. Vyjadřuje k nim velký obdiv, protože se pro dívky snažily vytvořit v nelidských podmínkách prostor, kde by se vzdělávaly a byly vychovávány. Jako pozitivní vidí, že měly v pokoji kamna, ačkoliv si musely topit samy a ne vždy bylo čím. Jako dítě mohla Merová dostávat větší příděly jídla, ale se smutkem konstatuje, že si je nyní vědoma, proč tomu tak bylo. Prostor věnuje svým spolubydlícím a básním, které si navzájem darovaly, některé z nich přikládá ke vzpomínkám. Merová vyjadřuje nepochopení a hněv z německého zákazu děti vzdělávat a mluví o vděku, který cítí k obětavým vychovatelkám a přítelkyním, protože jí pomohly přežít.

Beerová popisuje, kde její blízcí bydleli, kde bydlela ona s matkou a sestrou a kam se během doby strávené v Terezíně musela její rodina stěhovat. Do dívčího

[146] FRIESOVÁ, Jana Renée. *Pevnost mého mládí*, s. 90–94.
[147] Tamtéž, s. 98–99.
[148] Tamtéž, s. 94–95.

domova se pamětnice nechtěla stěhovat, protože by se nesměla scházet s Hermannem. Ten byl však transportován, z čehož byla Beerová velmi smutná a nešťastná, teprve poté svolila k přestěhování do domova. Znovu vidíme význam kontaktů, protože se díky otci dostala do pokoje, ve kterém jednu z dívek znala. U Beerové také shledáváme rozdíl od ostatních v tom, že rozhodnutí o bydlení v dívčím domově záviselo na ní, zatímco ostatní pamětnice vzpomínají, že byly přestěhovány nebo místo v domově získaly. Popisuje dívčí domov L 410, jak vypadal, jak fungoval, a věnuje mnoho prostoru i vychovatelkám, s vedoucí vychovatelkou jejího pokoje měla osobní spory. Na rozdíl od Merové pamětnice uvádí, kolik přesně jich na pokoji bydlelo, s odstupem konstatuje, že se dívky často měnily, protože transporty na východ byly běžné. Dívky vyjmenovává a věnuje se i jejich osudům. Konkrétně popisuje potraviny, navíc informuje čtenáře o přesném množství potravin, které dívky dostávaly. Prostor věnuje i vzpomínkám na krádeže nebo hlavní náplni dívčích rozhovorů.

Ačkoliv na svého partnera Hermanna často myslela a neznala jeho osud, nikdy se žádné dívce nesvěřila. Beerová bez citového zabarvení mluví o nelidských podmínkách, které v domově zažívala, konkrétně o nedostatku jídla a o štěnicích, které byly velkým problémem. Také ona přikládá k pamětím přílohy, konkrétně výpisky z deníku nebo slohových prací.

Pelcová-Weilová se k prvotnímu bydlení, kde byla s matkou, konkrétněji nevyjadřuje. I ona se dostala do dívčího domova L 410, na který má šťastné vzpomínky. Oceňuje, že mohla být s dětmi svého věku. Podmínky v dívčím domově příliš nerozvádí, ale dodává podobně jako Merová, že ačkoliv na některé skutečnosti nahlíží pozitivně, tak život dětí v ghettu byl hrozný a smutný. O nemocích v Terezíně mluví vybrané pamětnice často, ale Pelcová-Weilová jako jediná z nich strávila dlouhou dobu v nemocnici a uzdravila se hlavně díky lékům pašovaným do ghetta z vnějšího světa.

Můžeme vidět, že Friesová má odlišnou zkušenost než ostatní autorky i ohledně bydlení, protože se její rodiče snažili získat pro rodinu společné bydlení. Otcův bratr byl správcem jednoho z domů. Friesová vyjadřuje velké zklamání nad chováním strýce, protože je do domu přijmout nechtěl, i když od něj přirozeně očekávali pomoc. Friesová jako jediná mluví o starších Židech přijíždějících z nacistického Německa za účelem pobytu v lázních, a přispívá tak k obrazu krutosti nacistů, sama však tuto skutečnost nijak nehodnotí. Rodina získala možnost bydlet na půdě tohoto domu, Friesová popisuje vzhled tohoto pokoje, oceňuje pocit bezpečí,

který tam zažívala díky závoře na dveřích. Pamětnice pouze popisuje, že otec získal práci, kvůli které se odstěhoval, a že matka byla hospitalizovaná, i když byla zdravá – zde můžeme znovu vidět význam protekce v terezínském ghettu. Ta je patrná i v případě stěhování do dívčího domova L 410, protože se za Friesovou přimluvil známý.

Pamětnice popisuje, jak domov vypadal a jak fungoval, podobně detailně jako Beerová. Velkou část textu věnuje vychovatelkám, jmenuje je a mluví o jejich nešťastných a nespravedlivých osudech, zpětně obdivuje jejich snahu podobně jako Merová, a navíc přiznává, že jejich přísnost pochopila až o mnoho let později. Na životě v domově oceňuje, že se v rámci povinné práce v zahradách a na polích dostala do přírody a občas i k řece. U pamětnice jsou specifické také balíčky, které jim byly zasílány, na jejich posílání se hodně podíleli prarodiče Friesové a blízká přítelkyně Jarmila, jejíž rodina nabízela před transportem pamětnici úkryt. Autorka vzpomíná na naději, kterou jim dodávaly tajně posílané dopisy. Jarmilu zmiňuje během vzpomínek na prvotní dobu v Terezíně častěji, familiárně ji oslovuje jako Fialku.

Pracovní povinnost

V terezínském táboře platila pracovní povinnost, mnoho lidí však také pochopilo, že pokud budou pracovat, může se snížit pravděpodobnost jejich deportace.[149] Nasazovány byly i děti ve věku do šestnácti let na méně náročné práce.[150]

Dle Erbenové musel každý vězeň chodit pracovat na místo, které mu bylo přiděleno vojáky. Pracovat musely i děti, a to hlavně mimo ghetto. Děti musely pochodovat v řadách k závorám, každá skupina, zahrnující děti různého věku, měla vedoucího, většinou některé ze starších dětí.[151] Děti pašovaly zpět do ghetta zeleninu a ovoce: „Vedoucí ale pokušení neodolal. Jeho maminka milovala třešně. Natrhal jich hrst a dal je do velkého šátku, který si uvázal kolem těla tak, že mu spočíval na zádech. […] Nebezpečí bylo veliké. Byli jsme už blizoučko závor, jak teď odvázat šátek… Co udělal vedoucí? Do brány ghetta vstoupil zády k nám a v okamžiku, kdy jsme prošli kolem hlídky, se k nám otočil tváří, aby odvrátil pozornost dozorců od skvrny na zádech. Tak se podle potřeby otáčel sem a tam, až nebezpečí minulo. Samozřejmě že

[149] ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941–1945: Tvář nuceného společenství,* díl II. – Sociologie, s. 191.
[150] Tamtéž, s. 197.
[151] ERBENOVÁ, Eva. *Sen*, s. 50.

jsme mu pomáhali. Měli jsme radost, že maminka vedoucího dostala třešně, a byli jsme pyšní, že jsme ošálili německé vojáky.“[152]

Merová vykonávala společně s dalšími dívkami z domova zahradnické práce, o kterých uvádí: „Práce se nám velice líbila, vždyť jsme byly za hradbami ghetta a na čerstvém vzduchu. Maličká iluze svobody! Naší dobrovolnou uniformou byly modré kalhoty s laclem zhotovené z obarveného prostěradla.“[153] Vězni museli pracovat, pokud nebyli velmi nemocní anebo staří, většinou se jednalo o manuální práci. Práce v zemědělství patřila k těm lepším. Matka pamětnice pracovala jako ošetřovatelka. Merová píše také o Kistenproduktion či K-Produktion, tedy o výrobě beden jako obalů na vojenské přístroje, a také vzpomíná na výrobu stínítek, záložek a podobných produktů.[154]

Beerová vzpomíná na to, že děti od 12 do 17 let musely pracovat v zemědělství. Děti mohly pracovat na čerstvém vzduchu, občas něco sníst nebo přinést do ghetta. O vedoucím zemědělství píše: „Vedoucí zemědělství byl Němec pan Kurszavý, slušný člověk, který se k nám choval lidsky. Všiml si, že trpíme impetigem, vředy způsobenými avitaminózou, tak nám dovolil trhat kopřivy a lebedu a přinést je do ghetta, ve kterém byly vitaminy vzácností.“[155]

Beerová se vrací k dalším pracím v zahradě, jež vykonávala, a ke svým spolupracovníkům: „Později jsem pracovala v zahradě, kterou vedl Olomoučák Pavel Löw, pomáhala mu Ida Gottlobová. Ida se v Terezíně provdala za Pavla Friedmanna, autora známé básně ‚Motýla jsem tu neviděl‘. Pavel Friedmann byl poslán do Osvětimi, Ida jela dobrovolně za ním a za rodiči a bratrem; vrátila se sama.“[156] Autorka zmiňuje i jednu z dalších námi vybraných pamětnic – Evu Erbenovou, která v zahradě také pracovala. Vzpomíná na situaci, kdy se hledali dobrovolníci na jednu z prací: „Kamarádka Irenka a já jsme se přihlásily. Vzaly jsme jakousi nádobu, hrábě a lopatu a šly jsme na árijskou silnici vedoucí do Litoměřic. Bylo to začátkem podzimu, nebe bylo jasně modré, sluníčko svítilo, na silnici jsme byly jen my dvě!

[152] ERBENOVÁ, Eva. *Sen*, s. 51–52.
[153] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku*, s. 51.
[154] Tamtéž, s. 51.
[155] BEEROVÁ, Maud Michal. *Co oheň nespálil*, s. 112.
[156] Tamtéž, s. 113.

Nedaleko od nás stál malý osamělý árijský domeček, z něhož se linula hudba z rádia! Čeho ti ještě třeba ke štěstí? I na náš věčný hlad jsme zapomněly.“[157]

Dle Friesové musel každý vězeň pracovat, aby dostával pravidelný příděl potravin. Pamětnice pracovala u pana Hermanna, známého její rodiny z předválečné doby, třídila látky, fotografie, dopisy, hračky a další věci zabavené židovským rodinám. Práci komentuje slovy: „S hrůzou jsem čekala, že vezmu do rukou fotografii a uvidím mně známou tvář.“[158] Vyjadřuje se o lidech, jež na fotografiích viděla: „Kdo si to dovolil hodit je na tuhle hromadu jako nepotřebné smetí?“[159] Tuto práci vykonávala asi týden, poté si našla sama jinou, nosila rozbité a opravené boty v pytlích ze ševcovských dílen.

Když bydlela v dívčím domově, pracovala v zahradách: „Od zrytí těžké půdy brzy na jaře až po sklizeň. Děti i dospělí měli stejnou pracovní povinnost. Devět až jedenáct hodin denně. […] Sklízet řepu a tahat ji z rozmoklé půdy holýma rukama je velká dřina, klopýtaly jsme únavou, a přesto jsme si špitaly, jak krásný byl ten kluk, co stál na valníku…“[160] Dívky buď jedly během práce, anebo pašovaly potraviny zpět do ghetta, ani jedno však nebylo povoleno. Krádeže byly riskantní, protože za ně hrozilo vězení v Malé pevnosti nebo zařazení do transportu na východ. Někteří vojáci takové chování přehlíželi, ale někdy čekaly ženské příslušnice SS u bran ghetta, tzv. berušky, dělaly přepadové prohlídky, čeští četníci dívky však většinou předem varovali.[161]

Erbenová podává informace o vězeňské práci a o dětské povinnosti pracovat, vyobrazuje cestu dětí do práce mimo ghetto. Pamětnice spojuje s prací rovněž vzpomínky, které jí připadaly jako dítěti dobrodružné a radostné, např. krádež ovoce při návratu z práce. Na tyto vzpomínky nahlíží prostřednictvím svého dětského prožívajícího já. V rámci vyprávění vzpomínky používá deminutiva jako „blizoučko“ a navozuje dramatickou situaci, například: „Byli jsme už blizoučko závor, jak teď odvázat šátek… Co udělal vedoucí?“

Merová vnímá vykonávanou práci jako jednu z těch šťastných rovin života v ghettu, protože mohla pracovat venku s ostatními dětmi. Jako jediná zmiňuje

[157] BEEROVÁ, Maud Michal. *Co oheň nespálil*, s. 113–114.
[158] Tamtéž, s. 76.
[159] Tamtéž, s. 76.
[160] FRIESOVÁ, Jana Renée. *Pevnost mého mládí,* s. 92.
[161] Tamtéž, s. 110–111.

uniformu, kterou dívky dobrovolně nosily. Dále informuje čtenáře o práci v terezínském ghettu obecně.

Beerová pracovala také v zemědělství, oceňuje možnost práce na čerstvém vzduchu a práci s jídlem, která byla výhodná. Jmenuje vedoucí práce a spolupracující vězně, píše o jejich životních osudech. Jako na zvlášť šťastnou a jedinečnou vzpomínku pohlíží na situaci, kdy mohla společně s další dívkou pracovat vzdáleněji od ghetta a poslouchat hudbu z rádia. Zvýrazňuje, že se jednalo o místo, kam běžně vězni chodit nesměli.

Pelcová-Weilová se k práci v ghettu nikterak nevyjadřuje, pamětnici však bylo v době strávené v Terezíně 10 a 11 let, usuzujeme proto, že práci nevykonávala kvůli svému nízkému věku.

Friesová rovněž podává obecné informace o práci v ghettu, ale přidává informaci o povinnosti vězně být pracovně evidován, aby mohl dostávat potravinové příděly. Na rozdíl od ostatních pamětnic měla Friesová zkušenost s několika pracemi, na což měl vliv její věk. Jednou z nich bylo třídění zabavených věcí, tato práce pro ni byla psychicky náročná, bála se, že najde fotografie svých příbuzných nebo známých. Prostřednictvím otázky o fotografiích vyjadřuje opovržení nacistickým chováním. Stejně jako ostatní pamětnice, které pracovaly, má zkušenost i s prací v zahradách a podobně jako Erbenová nebo Beerová vzpomíná na krádeže a pašování potravin, na rozdíl od nich však píše o chování ženských příslušnic SS a o přítomnosti českých četníků.

Umělecká činnost

„Kdykoliv a kdekoliv to bylo jen trochu možné, chtěli se vězni duchovně rozvíjet," konstatoval H. G. Adler.[162] Vězni se často brzy po příjezdu do Terezína pokoušeli najít kulturní vyžití. V ghettu se odehrávala divadelní představení, koncerty, přednášky s židovskou tematikou a vyskytovalo se zde mnoho knih, jež si židovští vězni přivezli. Kultura byla zprvu zakazována, později však povolena, a to i v souvislosti s přeměnou ghetta kvůli návštěvě Mezinárodního výboru Červeného kříže. Z divadelních a

[162] ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941–1945: Tvář nuceného společenství,* díl II. – Sociologie, s. 445.

operních představení jmenujme např. Ženitbu nebo Prodanou nevěstu. V Terezíně byla uvedena i dětská opera *Brundibár* složená Hansem Krásou.[163]

Erbenová si vybavuje, že mezi vězni byli umělci, někteří z nich slavní i v zahraničí, kteří se snažili v omezených podmínkách pokračovat v umělecké činnosti. Jeden z umělců vytvořil dětskou skupinu, kterou učil hrát, její členkou byla i Erbenová. Právě tyto děti hrály v dětské opeře Brundibár, operu před válkou napsal Adolf Hoffmeister a zhudebnil ji Hans Krása.[164] V Terezíně byla reprízována více než padesátkrát.[165] Hlavními postavami byly dvě děti, kterým onemocněla matka. Sourozenci šli poprosit mlékaře o mléko, ale neměli peníze a mlékař jim nechtěl nic dát zdarma. Na scénu přišel *Brundibár*, začal hrát na flašinet, kolemjdoucí mu dávali peníze. Sourozenci se rozhodli, že budou zpívat, aby si vydělali na mléko pro nemocnou matku. *Brundibár* je ale vyhnal, sourozenci odešli a přemýšleli, co budou dělat. Erbenová to přirovnává k terezínským vězňům: „Přesně v takovém stavu jsme byli v terezínském ghettu. Utlačovaná menšina nedokázala přemoci ‚německého Brundibára'."[166] Hra pokračovala tak, že se sourozenci domluvili se zvířaty, která shromáždila další děti, a všechny děti následující den na trhu zpívaly. Děti sice peníze získaly, ale Brundibár jim je ukradl, zvířata je však získala zpět a předala dětem. Hra končila písní o vítězství dobra nad zlem, přičemž pamětnice texty písní přiložila. Erbenová píše: „Ze všech dětí, které v opeře účinkovaly, se na konci války vrátila jen hrstka. Ostatní zahynuly."[167]

Merová vzpomíná na uměleckou činnost v Terezíně takto: „Ale předtím tu byla ještě jedna radost, skutečná radost – divadlo a trocha kulturního života vůbec. Pro malé terezínské děti se tu hrálo loutkové divadlo, své divadelní kusy si nastudovali i dospělí, hrál se tu kabaret, pořádaly se koncerty klasické hudby. Vždyť vynikajících, ba i předních skladatelů byl v ghettu dostatek. Horší to bylo s hudebními nástroji, ty jsme museli odevzdat už dávno předtím v místě bydliště spolu s dalšími cennými předměty. Takže když se jednou někde na půdě či ve sklepě našel polorozbitý klavír a někdo ho opravil a potají se na něm mohly pořádat koncerty, byla to velká událost."[168] Dále

---

[163] ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941–1945: Tvář nuceného společenství,* díl II. – Sociologie, s. 448–453.
[164] ERBENOVÁ, Eva. *Sen*, s. 54.
[165] Tamtéž, s. 55.
[166] Tamtéž, s. 54.
[167] Tamtéž, s. 56.
[168] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku,* s. 54.

uvádí, že Němci později kulturní život v ghettu povolili: „[…] možná se jim zdálo, že je to pro vězně jen neškodná zábava, a nikoliv velká posila; hudbu jako obrovskou duševní vzpruhu v trýznivých časech si zřejmě nedovedli ani představit.“[169]

Hrála se oblíbená opera *Brundibár*: „Její děj i scénu mám dodnes před očima a dodnes ji také umím celou nazpaměť.“[170] Jedna z vychovatelek v dívčím domově byla učitelkou hudby, vybírala děti, které v představení mohou hrát: „Já jsem šanci neměla. Přitom jsem si moc přála dostat roli školáka, co hází učebnicemi, byla to taková baletní scéna, žádný velký pěvecký výkon jsem podávat nemusela. Ale roli jsem nedostala, což mě velice mrzelo.“[171] Premiéra se konala 23. září 1943, prostor nebyl moc velký, proto se premiéry nemohly zúčastnit všechny děti. Autorem představení byl Hans Krása, další z vězňů.

Na jevišti byl velký plot, vpředu náměstí, za ním malé město, na scéně byli lidé neoznačeni židovskou hvězdou, nakupovali tak, jak bylo běžné před protižidovskými nařízeními. Merová píše o hlavních postavách hry a jejím obsahu, přidává také texty, které herci zpívali. U popisu hry vzpomíná na život před válkou také takto: „Je tu i zmrzlinář prodávající studenou pochoutku, která je určitě tak výborná jako v minulém životě, když jsem si ji za korunu směla koupit […]. “[172] U popisu scény, v níž hlavní postavy nemají peníze na to, aby zakoupily mléko pro svou matku, píše Merová o Ghettogeld, tedy o penězích zavedených v ghettu, které neměly skutečnou hodnotu: „Jen měly dodat zdání, že ve městě duchů všechno funguje jako v normálním životě.“[173] Poté se vrací k popisu představení, píše také o hercích a jejich osudech: „Aničku hrála Gretka Hoffmeisterová, Pepíčka představoval Pinťa Mühlstein, syn naší ošetřovatelky a vychovatelky. I jeho cesta skončila v Osvětimi, podobně jako pouť Honzy Treichlingera a mnoho dalších dětských interpretů.“[174] Uvádí, kolik vězňů bylo transportováno na východ, poté se znovu vrací k představení.

Merová si pokládá otázku: „Chtěli jsme myslet na to, co bude, až vyrosteme? Měli jsme pocit, že nás se to netýká. Nemohli jsme ani v nejmenším rozhodovat

[169] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku,* s. 54.
[170] Tamtéž, s. 55.
[171] Tamtéž, s. 55.
[172] Tamtéž, s. 56.
[173] Tamtéž, s. 57.
[174] Tamtéž, s. 58.

o svém osudu, my, ani naši rodiče, vždyť jsme ani nevěděli, co bude zítra.“[175] Pamětnice závěr hry vidí jako konec krásné iluze, se kterým se diváci ocitli zpět v realitě ghetta.

Merová dále vzpomíná na divadelní hru vytvořenou dvěma dívkami z pokoje v domově pro děti, dívky jmenuje. Představení bylo hráno i v dalších domovech, tematizovalo přípravy na velký židovský svátek Roš hašana. Hra vyprávěla příběh dvou sester a byla komická, v pamětech jsou přiloženy také promluvy z představení. Pamětnice píše: „Podobné drobné radosti zpestřovaly náš terezínský život a dovolily nám na chvíli zapomenout na tísnivou realitu.“[176]

Beerová uvádí, že v ghettu byla velká snaha udržovat kulturní a duchovní život, byly organizovány přednášky o židovských dějinách a literatuře, uvádí, kdo jaké přednášky vedl a že se do organizace kulturních akcí zapojoval i její otec. Hrály se divadelní hry, existovalo i dětské divadlo nebo opery.[177] V ghettu se nacházelo velké množství knih, byla v něm i knihovna. Beerová se snažila číst, co nejvíce mohla: „Často jsem chodila do knihovny, kde jsem se sama učila, co mě zajímalo. Jednou, když jsem přišla do knihovny, byla tam výstava modlitebních knih a Biblí, které Němci přivezli do Terezína z celé obsazené Evropy. Bylo to úžasné a zajímavé. Nacisti tímto způsobem mínili zvěčnit už neexistující židovské plemeno.“[178]

Pelcová-Weilová vzpomíná na to, že děti hrály na hudební nástroje a zpívaly. Píše, že byly založeny malé divadelní soubory, hrála se *Prodaná nevěsta* a pro děti *Brundibár*: „Měla jsem to štěstí se zúčastňovat zkoušek na představení, ale nezpívala jsem tak dobře, abych ve vlastním představení potom mohla i vystoupit.“[179] Pamětnice se věnuje kostýmům použitých v představení, jež byly jednoduché a prosté, avšak připravené s láskou.

Friesová se vrací k zavedení norimberských zákonů a jejich vlivu na umělce, kteří z bezpečnostních důvodů začali používat krycí jména, například Gideon Klein vystupoval pod jménem Karel Vránek. V roce 1941 bylo nařízeno Židům, aby odevzdali všechny hudební nástroje. Do Terezína byli transportováni už v roce 1941

---

[175] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku*, s. 59.
[176] Tamtéž, s. 62.
[177] BEEROVÁ, Maud Michal. *Co oheň nespálil*, s. 108–109.
[178] Tamtéž, s. 110.
[179] PELCOVÁ-WEILOVÁ, Nina a Vilém PELC. *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978*, s. 14.

někteří známí umělci, mezi nimi právě Gideon Klein, také Karel Švenk nebo Pavel Haas. Friesová dále uvádí: „Ukázalo se zcela spontánně, že hudba může sehrát významnou roli v udržení kontinuity mezi bývalým životem a mezi bezprávným bezdomovím, že hudba může umocnit schopnost žít a nepodlehnout beznaději. Hudba zněla na ubikacích, na půdách a ve sklepích i ve dvorech mezi domy od počátku existence terezínského ghetta. Dlouho se zpívalo a hrálo ilegálně. Bylo to nebezpečné, ale riskovalo se.“[180] Od počátků ghetta vznikaly i pěvecké sbory.

Dle Friesové se nacisté rozhodli v roce 1942 z terezínského ghetta vytvořit na první pohled přijatelné místo pro Červený kříž, a tím i pro světovou veřejnost, z toho důvodu byla zřízena židovská samospráva. Této samosprávě se podařilo získat povolení k umělecké činnosti v ghettu, umělcům bylo povoleno vytvořit skupinu, kterou vedli Hans Krása, Gideon Klein, Rafael Schächter a další.

Nepovolené hudební nástroje byly do terezínského tábora pašovány již od počátku jeho vzniku, často je lidé rozkládali na části, aby lépe prošly kontrolou. Vězni do ghetta přiváželi i noty nebo knihy o hudbě. Dle slov Friesové: „Takový seznam, v němž by bylo uvedeno, kolik lidí zaměnilo kilogram věcí materiálních za kilogram věcí nutných pro duši člověka – takový seznam neexistuje.“[181]

V dívčím domově L 410 byly rozsáhlé sklepy, v nichž hudebníci zkoušeli. Dívky se na zkoušky chodily dívat včetně Friesové, která své zážitky popisuje v jedné z přiložených slohových úloh: „Hned když jsem se sem nastěhovala, zjistila jsem, že stačí večer sejít po schodech do tmavého zatuchlého sklepa a prostě se rázem octnu v neuvěřitelné pohádce.“[182] Pamětnice tam chodila často, i když byla unavená z práce na poli. Zkoušet tam chodil dirigent Rafael Schächter, s nímž se autorka seznámila. Jednoho večera ji vyzval, aby zazpívala: „Ale k mému překvapení se stala ta nejbáječnější věc na světě, Rafík mne do sboru vzal. Nic si nenamlouvám, vím, že měl pořád nedostatek zpěváků do sborů, protože mu pořád odcházeli s transporty.“[183] Tyto chvíle popisuje pamětnice jako nejhezčí, jež v dívčím domově zažila.

Friesová také vzpomíná na hudební, kouzelnická nebo recitační vystoupení, která se odehrávala na dvorech mezi domy. V době, kdy nacisté připravovali Terezín

[180] FRIESOVÁ, Jana Renée. *Pevnost mého mládí*, s. 128.
[181] Tamtéž, s. 129.
[182] Tamtéž, s. 137.
[183] Tamtéž, s. 137.

na návštěvu Červeného kříže, vznikla kavárna, kam sice mladší lidé nechodili, ale Friesová zmiňuje, že i tam se odehrávala hudební vystoupení.[184]

Friesová do ghetta propašovala knihu, později zjistila, že tak učinilo mnoho dalších vězňů, protože literatura byla součástí jejich životů. Pamětnice se sama pokoušela psát, texty schovávala za trámy na půdě domu, v němž bydlela.[185] Dívky v domově L 410 měly výtvarnou a literární výchovu, nacvičily také divadelní hru Lucerna od Aloise Jiráska. U vzdělávacích i uměleckých aktivit jmenuje Friesová konkrétní učitele a umělce včetně jejich osudů.[186]

Erbenová informuje čtenáře o tom, že v terezínském ghettu byli i někteří slavní umělci. Existovala dětská skupina, která se učila hrát ve velmi omezených podmínkách koncentračního tábora, autorka byla její součástí. Tuto skupinu organizoval umělec, jehož jméno uvedeno není. Z uměleckých osobností představuje jen Adolfa Hoffmeistera a Hanse Krásu, kteří vytvořili operu *Brundibár*. Pamětnice uvádí obecné informace o opeře včetně toho, kolikrát byla hrána. Čtenáře provádí celou hrou a přirovnává ji k životu v ghettu. Se smutkem poznamenává, že většina dětských herců, kteří měli v opeře roli, válku nepřežila. Více vzpomínky na uměleckou činnost nerozvádí.

Merová věnuje umělecké činnosti velký prostor. Umění v ghettu považuje za jednu z mála radostí a za něco, co mohlo mnoha vězňům dát naději a vlastně zachránit život. Informuje čtenáře o tom, že umělecká činnost byla povolena až později, a o tom, jaké druhy umění v ghettu byly provozovány. Autorka se domnívá, že nacisté podcenili, jak podstatnou a silnou roli hraje umění v lidském životě. Na několika místech v textu zdůrazňuje radost, jež umění vyvolávalo.

Merová, stejně jako Erbenová, vzpomíná na představení dětské opery *Brundibár*, kterou označuje za velmi oblíbenou. Hra byla pro autorčino prožívající já velmi důležitá, chtěla v ní hrát a bylo jí velmi líto, že zde nemohla vystupovat. Merová tvrdí, že si do současné doby pamatuje znění celé hry, usuzujeme tedy, že měla významnou roli pro její prožívající, ale i pro vyprávějící já.

Merová narozdíl od Erbenové informuje čtenáře o přesném datu premiéry. Dále uvádí informace o tom, kdo byl autorem, jak vypadalo jeviště, a pokračuje ke hře

[184] FRIESOVÁ, Jana Renée. *Pevnost mého mládí*, s. 139.
[185] Tamtéž, s. 83–85.
[186] Tamtéž, s. 111–112.

samotné, kterou rozvádí do detailů více než předchozí pamětnice. Součástí jejích pamětí jsou i texty, které se v opeře zpívaly. Obsah hry porovnává s předválečným životem, který nazývá jako život minulý. V rámci převyprávění hry sděluje taktéž fakta o životě v ghettu, např. informuje čtenáře o zavedení peněz, které v podstatě neměly hodnotu a navozovaly jen falešný pocit normálního života. Terezínské ghetto nazývá městem duchů, což vypovídá o skličující atmosféře, jež tam panovala. Věnuje se dětským hercům a jejich osudům, obdobně jako Erbenová uvádí, že spousta dětských herců válku nepřežila. Merová nevzpomíná jen na operu *hbár*, ale i na další představení, konkrétně na jedno, které uskutečnily dívky z domova L 410. Představuje stručný obsah této hry. Pamětnice si pokládá otázku ohledně budoucnosti dětského vězně, vyjadřuje neutuchající nejistotu pramenící z toho, že ani děti, ani jejich rodiče nemohli vědět, co je čeká následující den.

Beerová obdivuje snahu o jakoukoliv kulturní činnost v ghettu a také organizaci výukových přednášek. O divadle se zmiňuje, ale více se jím nezabývá. Pozornost stáčí k literatuře, protože čtení považuje za velmi důležité. Jako jediná z vybraných pamětnic informuje čtenáře o tom, že v ghettu byla knihovna a že v ní nacisté vystavili různé modlitební knihy a Bible, knihami byla fascinována, ale zároveň konstatuje krutý účel výstavy ze strany nacistů.

Pelcová-Weilová píše o dětské umělecké činnosti, vzpomíná na hru *Brundibár*, v níž chtěla hrát. Účastnila se zkoušek, ale pouze konstatuje, že v představení nakonec roli nedostala kvůli nedostatku svých pěveckých schopností. Narozdíl od ostatních pamětnic se věnuje kostýmům, jež byly ve hře použity.

Friesová podává ucelenější pohled na umění než ostatní pamětnice. Nejdříve se obrací k protižidovské perzekuci. Píše o osobnostech, které nemohly vystupovat pod svými pravými jmény, nebo o nařízení ohledně odevzdání hudebních nástrojů. Dále se věnuje transportům uměleckých osobností do Terezína. Pamětnice považuje hlavně hudbu za tak významnou a přirozenou, že i přes veškeré zákazy si k ní vězni našli cestu, např. pašováním nástrojů rozložených na díly. Jako jiné pamětnice píše, že umění v ghettu bylo nejdříve zakázané, ale později bylo povoleno, jako jediná však zmiňuje, že toho dosáhla židovská samospráva. Autorka vzpomíná na různá vystoupení odehrávající se mezi domy a v kavárně. Kavárnu zmiňuje jako jediná, a to zprostředkovaně, protože v ní nikdy nebyla. Její vznik spojuje s přípravou ghetta na návštěvu inspekce Červeného kříže.

Friesová má na rozdíl od ostatních pamětnic zkušenost s hudebními zkouškami, které se odehrávaly ve sklepech dívčího domova. Dokonce byla ve sboru, v jehož čele stál Rafael Schächter. Vzpomínky spojené s těmito zkouškami sama autorka označuje emotivně za nejhezčí, které má na život v dívčím domově, a vyjadřuje radost z toho, že mohla být součástí hudební komunity v Terezíně. Můžeme vidět, že u Friesové hudba a vzpomínky spojené s ní hrají významnou roli, už vzhledem k vlastní účasti ve sboru a na zkouškách nebo vzhledem k prostoru věnovanému konkrétním osobnostem, jež byly v čele terezínského hudebního života. Pamětnice se věnuje i literatuře, a to konkrétně pašování knih, jež bylo běžné, protože rovněž literatura pro lidi znamenala tak vysokou hodnotu, že byli ochotni pro ni riskovat.

Autorka vzpomíná i na divadelní činnost, dívky z domova nacvičovaly divadelní hru, ale nezmiňuje operu *Brundibár*. Pravděpodobně pro její věk, protože opera byla určena pro mladší děti, zatímco Friesové bylo v době její premiéry 16 let.

11. listopad 1943

V terezínském táboře panoval v některých záležitostech chaos, např. se objevily chyby v evidenci vězňů v roce 1942, kdy chybělo 55 osob. Roli hrálo, že vlivní Židé s transportními seznamy dokázali manipulovat. Vězni buď utekli, nebo nebyli odepsáni. Němečtí vojáci dali rozkaz, že 11. listopadu se bude konat sčítání vězňů, ke kterému se museli dostavit skoro všichni, nastoupit nemuseli jen vězni pracující např. v kotelně nebo těžce nemocní. Vězni museli nastoupit v čase mezi 5:30 a 9:30 na dvory, každý dostal denní příděl ve formě kousku chleba, margarínu, paštiky a cukru. Nikdo z přiděleného místa na louce nesměl odejít a všichni museli celý den stát, nehledě na jejich fyzický stav. Adler upozorňuje, že k sčítání docházelo v Terezíně běžně, ale ne organizovaně jako v tento den.[187]

Den byl chladný a pršelo: „Brzy se setmělo, uplynuly další hodiny. Davu se začalo zmocňovat rozrušení, tíživý strach narůstal. Mnoho lidí nevydrželo a zhroutilo se.“[188] Večer dostali shromáždění povolení k odchodu, ten však nebyl organizovaný,

[187] ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: Tvář nuceného společenství*, díl I. – Dějiny, s. 206–207.
[188] Tamtéž, s. 208.

proto mezi vězni, kterých bylo nastoupeno více než třicet tisíc, panovala panika a zmatek. Mnoho lidí toho dne onemocnělo a na následky zemřelo.[189]

Merová popisuje neustálé sčítání obyvatel ghetta: „Přestože jsme žili v takřka neprodyšném a přísně střeženém prostoru a denní hlášení o počtu osob na ubikacích, v heimech, nemocničních zařízeních a ostatních prostorách skýtalo záruku, že Němci o nás budou mít neustálý přehled, počty najednou nesouhlasily. […] V listopadu 1943 se Němcům zdálo, že počty nesouhlasí, šly fámy, že v ghettu několik osob chybí nebo naopak, že se zde skrývá pár vězňů, kteří utekli z transportu odesílaného na východ. Zkrátka se esesmani nějak nemohli dopočítat. A tak na 11. listopadu nařídili sčítání všech obyvatel. Pro tyto účely nás nahnali do nedaleké a přehledné Bohušovické kotliny.“[190] Všichni vězni museli odejít brzy ráno, dostali příděl potravin na celý den, jednalo se o chléb a kousek margarínu, „možná plátek nechutného salámu nebo lžíce marmelády.“[191] Venku pršelo a byla zima. Vězni museli po celý den být vestoje, bylo to náročné již pro mladé a zdravé lidi, starší a nemocní stání nezvládali, mnoho lidí omdlelo a někteří na následky toho dne zemřeli. Museli stát v zástupech a Němci je neustále přepočítávali, Merová se domnívá, že tomu bylo přítomno okolo 30 000 vězňů. Němečtí vojáci byli agresivní a fyzicky vězně napadali.

Merová uvádí: „Hodiny plynuly, bylo už pozdní odpoledne, začalo se stmívat. Proč nás nevedou domů? Jaké s námi mají úmysly? […] Strach a nejistota živí ty nejhorší obavy, a nám se mohlo stát skutečně cokoliv, pravidla zacházení s terezínskými vězni neexistovala, neměli jsme žádná práva.“[192] Vojáci dle pamětnice nezjistili přesný počet, ale za tmy vězně poslali zpět do ghetta, autorka odchod komentuje: „Ale den v kotlině skončil nakonec relativně dobře.“[193] Merová uvádí, že na tento den v podstatě zapomněla, a dochází k tomu, že se tak stalo, protože později zažila mnohem horší věci.[194]

Beerová vzpomíná, že jednoho dne v zimě 1943 byli vězni donuceni odejít do Bohušovické kotliny za účelem sčítání obyvatel. Pamětnice v tu dobu byla hospitalizovaná v nemocnici ve Vrchlabských kasárnách, měla encefalitidu. Nemocní

---

[189] ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: Tvář nuceného společenství*, díl I. – Dějiny, s. 208.
[190] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku,* s. 52.
[191] Tamtéž, s. 53.
[192] Tamtéž, s. 53.
[193] Tamtéž, s. 53.
[194] Tamtéž, s. 53.

se sčítání venku neúčastnili, počítali je v nemocnici. Vězni měli strach o své blízké, protože se nevraceli ani pozdě večer: „Konečně slyšíme hluk – tisíce na smrt unavených, hladových a zmrzlých lidí se vracelo. Znělo to jako lavina, jak zemětřesení, jako potopa.“[195]

Pelcová-Weilová píše, že se 11. listopadu 1943 museli všichni obyvatelé ghetta shromáždit v kotlině za Terezínem. Vězni museli nastoupit po sto lidech a byli přepočítáváni, nikdo nevěděl, proč to vojáci dělají, až později se dozvěděli, že údajně uteklo padesát pět vězňů. Ten den pršelo, vězni nedostali nic k jídlu a mnozí z nich omdleli, zůstali ležet nehybně na zemi a nikdo jim nepomohl. Pamětnice komentuje tento den následovně: „Jak mohli být Němci tak krutí? Copak nejsme lidé? V jejich očích zřejmě ne.“[196] Do tábora se vězni vrátili až večer: „Hrůza a strach, jaké nám Němci tímto celým dnem trvajícím nástupem nahnali, přetrvávaly dlouho.“[197]

Pelcová-Weilová se domnívá, že důvodem pro sčítání bylo zjistit, kdo je práceschopný a kdo není, protože Němci očekávali komisi Červeného kříže a potřebovali, aby ghetto bylo upraveno k nepoznání a vězni vypadali tak, že se jim v něm žije dobře. Autorka poznamenává: „Tito neschopní museli tábor bezpodmínečně opustit. Krátce na to bylo skutečně vypraveno několik transportů.“[198]

Friesová vzpomíná na příkaz, který přišel 16. listopadu 1943 k večeru, vězni museli druhý den v pět hodin ráno nastoupit. Příkaz se týkal i starších, nemocných lidí a taktéž dětí; kdo nemohl chodit, byl dovezen. Mělo se jednat o sčítání obyvatel konající se na louce za městem.[199] Friesová píše: „Terezínem letěla šeptanda. Nikdo neví, kolik nás po velkých transportech do Osvětimi tady zůstalo. Někdo nějak se ‚zaručeně‘ dozvěděl, že až tam budeme, přiletí letadla a rozbombardují nás. Svět o tom ani nebude vědět, co se v tom listopadovém deštivém temném ránu stalo. A tak jsme se ve tmě, dešti a zimě pronikající naše chatrné kabáty řadily i my, holky z Mädchenheimu, k pochodu, o kterém nikdo nepochyboval, že je to pochod smrti.“[200] A dále: „A pak jsme tam stáli, stáli, stáli, mnozí padali, někteří zemřeli. […] Jaké byly záměry pánů nad životem a smrtí těch desítek tisíc lidí? Nikdo neví.“[201]

---

[195] BEEROVÁ, Maud Michal. *Co oheň nespálil*, s. 118.
[196] PELCOVÁ-WEILOVÁ, Nina a Vilém PELC. *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978,* s. 17.
[197] Tamtéž, s. 17.
[198] Tamtéž, s. 18.
[199] FRIESOVÁ, Jana Renée. *Pevnost mého mládí*, s. 112–113.
[200] Tamtéž, s. 113.
[201] Tamtéž, s. 113.

O několik dní později dívky dostaly za úkol napsat slohovou práci o tomto dni: „Byl to pokus zbavit nás té noční můry popsáním papíru.“[202] Friesová nepřikládá svou práci, ale práci jiné dívky. Dodává ještě: „Nevíme, kolik set lidí se z té louky nevrátilo, kolik jich bylo ušlapáno, kolik nedoběhlo sraženo smrtí. Kolik zemřelo ve dnech následujících na následky vyčerpání. Ne, to nevíme. […] Ale jedno je jisté: ta noc, co byla přinejmenším předpeklím, počet terezínských vězňů bezpochyby snížila.“[203]

Erbenová se o sčítání vězňů v listopadu 1943 nezmiňuje.

Merová nejdříve uvádí informace o tom, že počet vězňů byl vlastně kontrolován neustále. V listopadu 1943 však vojákům počet nesouhlasil, tudíž se rozhodlo o sčítání obyvatel na rozlehlé ploše, kterou měla být Bohušovická kotlina. Pamětnice vzpomíná na domněnky vězňů, proč se sčítání koná. Popisuje, jak probíhal přesun do kotliny, a uvádí, že vězni dostali sice potravinový příděl, ale nedostatečný. Píše o krutém přístupu německých vojáků, kteří nutili všechny stát, ačkoliv tam byli i starší a nemocní, a fyzicky je trestali. Autorka konstatuje, že mnoho lidí na následky toho dne zemřelo. S postupujícím dnem se zvyšovala nervozita a nejistota vězňů, kteří v podstatě netušili, proč jsou přepočítáváni, a nemohli vědět, zda se do ghetta vůbec vrátí, a pokud ano, kdy to bude. Merová nacistickými vojáky opovrhuje a konstatuje, že vězeň neměl žádná práva. Na konci vzpomínání na tento den však uvádí, že skončil dobře, a to z toho důvodu, že se mohla vrátit zpět do ghetta a nezahynula při sčítání.

Beerová se sčítání neúčastnila, protože byla hospitalizována v nemocnici, kde je počítali zvlášť. Vzpomíná však na strach svůj i ostatních nemocných, protože nikdo nevěděl, co se děje s jejich blízkými a zda se vrátí, návrat vězňů přirovnává k hluku katastrof, pro mnohé tento den katastrofou byl.

Pelcová-Weilová na tento den také vzpomíná, jako jediná uvádí, po kolika lidech museli nastupovat. Vyjadřuje tehdejší nejistotu z neznalosti důvodu, proč se sčítání děje, později se však vězni dozvěděli, že několik desítek vězňů pravděpodobně z tábora uprchlo. Píše, jak den probíhal, a stejně jako Merová opovrhuje vojáky, kteří se chovali agresivně, nezajímali se o stav vězňů a přikázali jim celý den stát. Pamětnice se domnívá, že němečtí vojáci ke sčítání obyvatel měli jiný důvod, a to zjistit, kolik se v ghettu nachází vězňů, kvůli kterým by Němci nedokázali udělat potřebný dojem na

[202] FRIESOVÁ, Jana Renée. *Pevnost mého mládí*, s. 113.
[203] Tamtéž, s. 115.

plánovanou návštěvu Mezinárodního výboru Červeného kříže. Toto tvrzení dokládá tím, že brzy odešlo několik transportů na východ.

Friesová nejdříve píše o příkazu, který přišel večer před sčítáním obyvatel. Po Terezíně se ihned roznesly různé domněnky o důvodu sčítání včetně myšlenky, že se do ghetta vězni již nevrátí, protože se je nastoupené chystají vyhladit. Mnozí byli přesvědčeni, včetně autorky a jejích spolubydlících z dívčího domova, že se jedná o pochod smrti. Vyjadřuje nekončící hrůzu, kterou toho dne pociťovala, a klade si otázku, proč se němečtí vojáci chovali tímto způsobem, označuje je jako „pány nad životem a smrtí" a podobně jako výše zmíněné pamětnice nacisty opovrhuje. Po návratu do domova se dívky měly ze svých pocitů vypsat, autorka svou práci nemá, ale přikládá text jedné z dalších dívek. Friesová rovněž vyjadřuje zděšení z toho, že mnoho lidí bylo toho dne ušlapáno nebo zemřelo na následky chladného počasí a celkového vyčerpání.

Merová a Pelcová-Weilová připisují sčítání všech obyvatel na 11. listopad 1943, Beerová píše o zimě 1943 a Friesová o 17. listopadu 1943. Porovnáním popisu tohoto dne docházíme k tomu, že všechny vybrané pamětnice komentují totožnou událost.

K tomuto závěru jsme také dospěli na základě známé práce H. G. Adlera *Terezín 1941–1945 – Tvář nuceného společenství*. Autor publikace připisuje celodenní sčítání vězňů mimo město na 11. listopad 1943, vzhledem k neúspěchu sčítání se konalo opětovné sčítání, a to 19. listopadu, které trvalo několik dní a bylo prováděno abecedně, nicméně 17. listopad nezmiňuje.[204]

Mezinárodní výbor Červeného kříže

Od počátku 1944 se začalo mluvit o „zkrášlování města". Terezínské ghetto muselo přeměnit svoji tvář kvůli návštěvě mezinárodní komise: „Všechny ulice se upravovaly, válcovaly a čistily. Až dosud bylo hlavní náměstí obehnáno plotem a vězni na něj neměli přístup […]. Naproti ‚kavárně' postavili dřevěný hudební pavilon, který měl připomínat lázně."[205] Dále bylo zřízeno hřiště pro děti. Opraveny a nově vybaveny byly i některé interiéry, hlavně ty, kde pobývali lidé s protekcí a vedoucí funkcionáři.

[204] ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941–1945: Tvář nuceného společenství*, díl I. – Dějiny, s. 206–208.
[205] Tamtéž, s. 214.

Následně se uskutečnila návštěva Mezinárodního červeného kříže. Ze strany SS se návštěvy zúčastnilo několik významných osob, jmenujme velitele tábora Rahma. Ze židovských vězňů se návštěvy účastnil židovský starší Paul Eppstein, jenž měl za úkol odříkat naučené fráze. Plán návštěvy byl do detailů zpracován: „Příslušníci SS to měli vymyšleno rafinovaně s tím, že mnohem větší dojem udělají, když se sami budou držet v pozadí a poskytnutí většiny informací nechají na Eppsteinovi. Působilo to solidně a přesvědčivě […].“[206]

Dle Erbenové se vězni jednoho dne dozvěděli o plánované návštěvě Mezinárodního výboru Červeného kříže, kvůli níž nacisté zorganizovali přestavbu celého ghetta k nepoznání: „Průčelí domů okolo hlavní ulice se nově omítala a natírala, ulice se zametaly a umývaly. Otevřely se ‚jakoby‘ obchody a v nich bylo ‚luxusní‘ zboží: hořčice a koření, nitě, špendlíky, rámečky a všechno, co vzbuzuje dojem normálního života.“[207] Děti byly oblečeny do lépe vypadajícího oblečení a měly za úkol sehrát scénu. Jedly chléb obložený sardinkami, a když kolem nich procházela komise Červeného kříže a s nimi velitel ghetta Rahm, tak mělo jedno z dětí k veliteli přistoupit a německy se ho zeptat: „Strýčku Rahme, už zase sardinky?“[208] Komise obrazu ghetta uvěřila: „[…] a mylná představa o ghettu se rozšířila do celého světa. V jejich zprávě bylo napsáno, že to, co se tvrdí o krutosti nacistů, je neoprávněné, že podmínky ghetta jsou přijatelné, pohodlné, vše je na svém místě a není proč se něčeho obávat.“[209]

Merová spojuje povolení kulturní činnosti v Terezíně právě s návštěvou komise Červeného kříže: „Potřebovali vhodný vývěsní štít a alibi zároveň, když zřídka, pod tlakem mezinárodních organizací, museli návštěvníkům z ciziny, především představitelům Mezinárodního výboru Červeného kříže, ukázat, jak dobře je o Židy v Terezíně po všech stránkách postaráno.“[210] Komise se dle pamětnice spokojila s letmou prohlídkou, a cesta, kudy je nacisté budou provádět, byla vybrána předem. Autorka také píše: „Nutno dodat, že v rámci zkrášlovací akce bylo třeba něco

[206] ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941–1945: Tvář nuceného společenství*, díl I. – Dějiny, s. 222.
[207] ERBENOVÁ, Eva. *Sen*, s. 58.
[208] Tamtéž, s. 58.
[209] Tamtéž, s. 58–59.
[210] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku*, s. 54.

podniknout také s přelidněným Terezínem.“[211] V době návštěvy komise Merová v Terezíně již nebyla, neboť byla povolána v prosinci 1943 k transportu do Osvětimi.

Rodina Beerové se dostala na rezervní seznam v květnu 1944, kdy z Terezína byli transportováni vězni kvůli nadcházející návštěvě Mezinárodního Červeného kříže. Bylo zde tedy riziko, že pamětnice společně se svou babičkou, matkou a mladší sestrou budou muset do transportu nastoupit. Nemocnou sestru, které bylo 10 let, nechaly se zavazadly samotnou. Matka si byla jistá, že samotnou ji do transportu nezařadí, ony ostatní se šly schovat na půdu jedné budovy společně s dalšími lidmi. Hrozně se bály, ale transportu se jim podařilo vyhnout.[212]

Beerová se vyjadřuje k proměnám terezínského ghetta probíhajícím kvůli nadcházející návštěvě komise Červeného kříže takto: „[…] předně staré, choré a sirotky poslali do Osvětimi, aby bylo v Terezíně více prostoru a aby se sestavení osazenstva zlepšilo. Nejenže povolili – nechali nás přinést kvítí ze zahrad a okolí, dostali jsme také záclony a přikrývky na kavalce. […] Ve středu ghetta byl naproti dívčího domova L 410 park, do kterého jsme měli po celá léta vstup zakázán. Nyní tam postavili ze dřeva lešení a skupina muzikantů ve dne v noci vyhrávala ‚zjazzované‘ židovské písně.“[213] Mladší děti se učily říkat německy: „Zase sardinky, strýčku Rahme?“[214] Karl Rahm byl velitel koncentračního tábora, všichni se ho obávali. Beerová píše, že v den návštěvy dostali vězni mnohem kvalitnější oběd.

Pelcová-Weilová spojuje sčítání vězňů 11. listopadu 1943 s přípravami falešného obrazu ghetta pro komisi Mezinárodního výboru Červeného kříže. Píše jen, že komisi čekali, ale návštěva se uskutečnila až v době, kdy autorka již byla deportována do Osvětimi.[215]

Erbenová vzpomíná na změnu tváře ghetta a vyjmenovává práce, které byly vykonány. Změna Terezína byla dle autorky falešná, mělo to vypadat tak, že Židé mohou chodit do obchodů s různým zbožím, že kvalitně jedí a že židovské děti jsou vlastně unaveny z toho, jak dokola musí jíst sardinky. Pamětnice uznává, že nacisté dokázali oklamat v podstatě celý svět, to ilustruje na zprávě, kterou komise po návštěvě ghetta vydala.

---

[211] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku*, s. 54.
[212] BEEROVÁ, Maud Michal. *Co oheň nespálil*, s. 112.
[213] Tamtéž, s. 119.
[214] Tamtéž, s. 119.
[215] PELCOVÁ-WEILOVÁ, Nina a Vilém PELC. *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978.*

Merová, na rozdíl od ostatních pamětnic, spojuje s návštěvou komise povolení kulturní činnosti. Povolení mělo přidat na dojmu, že Židé v Terezíně vedou běžný život. Pamětnice nevychází z vlastních vzpomínek, protože se sama v době návštěvy v ghettu již nenacházela.

Beerová komentuje časté transporty v květnu 1944, tedy těsně před příjezdem komise. Její rodina se málem ocitla v transportu, kdyby nebylo riskantního rozhodnutí matky pamětnice. U Beerové můžeme vnímat velký strach, že mladší, navíc nemocnou sestru donutí do transportu nastoupit nebo že budou nalezeny společně s dalšími schovávajícími se lidmi. Beerová uvádí, podobně jako Erbenová, jakými způsoby bylo ghetto proměňováno, přidává, že vězni dostali přikrývky, které do té doby neměli. Stejně jako Erbenová rovněž píše, jakou roli sehrály malé děti promlouvající k veliteli Terezína. Narozdíl od ní však zmiňuje, že ostatní vězni dostali v den návštěvy kvalitnější stravu.

Pelcová-Weilová návštěvu Červeného kříže jen zběžně zmiňuje, protože byla v té době obdobně jako Merová v osvětimském likvidačním táboře.

Friesová se k návštěvě komise Červeného kříže nevyjadřuje vůbec.

7 Osudy pamětnic a konec války

Od prosince 1943 se začínají rozcházet životy pamětnic, protože k transportu dostaly předvolání Evelina Merová s rodiči[216] a Nina Pelcová-Weilová se svou matkou.[217] Obě byly transportovány do Osvětimi, jejich další životní cesty se však odlišují.

Merová odjela v dobytčácích do Osvětimi, vzpomíná na prvotní hrůzu a strach, když do koncentračního tábora přijela. Jejich transport neprošel selekcí ani oholením vlasů, ale čísla jim byla na levá předloktí vytetována. Transport jako celek byl poslán do rodinného tábora Osvětim-Březinka (Birkenau). Rodiče byli rozděleni, ona byla poslána do dětského bloku.[218] Konaly se selekce, kterých se účastnil i doktor Mengele.[219] Pamětnice se společně s matkou přes selekci dostala a byla v rámci pracovní skupiny postupně transportována do různých polských a německých táborů, kde musely vězeňkyně tvrdě pracovat. Matka zemřela v jednom z nich. V lednu 1945 byla Merová s dalšími vězni osvobozena sovětskou armádou, poté převezena do nemocnice v Deutsch-Eylau.[220] Sovětskými vojáky byla s dalšími Češkami odvezena do Sovětského svazu, o čemž bývalé vězeňkyně zprvu netušily. Merová konec války zažila v Sovětském svazu.[221]

Pelcová-Weilová odjela do Osvětimi rovněž v dobytčácích, popisuje také prvotní šok z agresivity vojáků a psů. Proběhla selekce, ve které musela lhát, aby přežila, s matkou byla poté zařazena do rodinného tábora. Musela podstoupit oholení hlavy a tetování, byla oddělena od matky a bydlela v dětském bloku. Matka pamětnice brzy onemocněla a zemřela.[222] I Pelcová-Weilová vzpomíná na selekci s Mengelem, chtěl ji poslat na smrt, ale ona mu řekla, že je práceschopná a že chce vidět Prahu. Mengele nečekaně u pamětnice zvedl ruku znovu a poslal ji na druhou stranu, tak se jako dvanáctiletá dívka dostala mezi vězeňkyně poslané na tvrdou práci. Skupina podstupovala dlouhé pochody, posledním místem bylo město Koronowo, jež bylo

[216] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku,* s. 63.
[217] PELCOVÁ-WEILOVÁ, Nina a Vilém PELC. *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978,* s. 18.
[218] MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku,* s. 65–67.
[219] Tamtéž, s. 72.
[220] Tamtéž, s. 73–84.
[221] Tamtéž, s. 86–87.
[222] PELCOVÁ-WEILOVÁ, Nina a Vilém PELC. *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978,* s. 19–25.

v lednu 1945 osvobozeno sovětskými vojáky.[223] Konec války prožila pamětnice v Lodži, kde bydlela s dalšími bývalými vězeňkyněmi.[224]

Otec Erbenové byl předvolán k transportu v říjnu 1944, matka se rozhodla, že sebe a dceru zapíše do transportu, aby se s otcem mohly setkat. Do Osvětimi jela Erbenová na rozdíl od Merové a Pelcové-Weilové osobním vlakem. Rovněž vzpomíná na strach v první chvíli po příjezdu a na kruté chování vojáků. Erbenová s matkou bydlela v ženské části tábora, obě však byly po jedné ze selekcí poslány do jiného tábora pracovat. Vězeňkyně musely pochodovat denně několik desítek kilometrů.[225] Matka pamětnice zemřela na vyčerpání. Jednoho dne se nocovalo ve stodole, po probuzení kolem sebe však Erbenová nikoho neviděla, potkala tam jen polsky mluvícího muže, který jí nabídl jídlo. Erbenová se vydala sama na cestu, potkala německého vojáka zběhlého z fronty, který ji informoval, že je duben roku 1945. Pamětnice se dostala na české území, v bezvědomí byla nalezena jednou rodinou z Postřekova, která se jí ujala a u kterých zažila oficiální konec války.[226]

Friesová byla předvolána k transportu na podzim 1944, chtěla do něj nastoupit v naději, že se setká se svým partnerem Milanem a s otcem. Byla předvolána společně s matkou, ta však velícímu vojákovi řekla, že dcera má vřed na ruce, a nemusela by cestu přežít, do transportu tedy nastoupit nemusely. Friesová se na matku zlobila. V ghettu už byl nižší počet vězňů, převažovaly ženy, ostatní byli posláni do dalších koncentračních táborů. Byly zrušeny domovy, pamětnice se tedy nastěhovala k matce. Postupně začali utíkat vojáci, kteří se báli sovětské armády, byl zajat velitel tábora. Do tábora přijížděly vlaky s vězni koncentračních táborů z východu, lidé častokrát marně hledali své známé. Friesová tedy prožila konec války v Terezíně.[227]

Rodina Beerové byla zapsána na rezervní seznam vězňů určených k transportu, nakonec nikdy odjet nemusela.[228] Rovněž vzpomíná na to, jak do ghetta přijížděly vlaky s vězni z východu, jejichž fyzický stav všechny vyděsil. Příchozí je informovali o tom, že Německo válku jasně prohrává. Němečtí vojáci posílali své věci pryč, ničili archivy, utíkali. Beerová prožila konec války stejně jako Friesová v Terezíně.[229]

---

[223] PELCOVÁ-WEILOVÁ, Nina a Vilém PELC. *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978,* s. 26–33.
[224] Tamtéž, s. 38–39.
[225] ERBENOVÁ, Eva. *Sen*, s. 60–62.
[226] Tamtéž, s. 65–72.
[227] FRIESOVÁ, Jana Renée. *Pevnost mého mládí*, s. 160–164.
[228] BEEROVÁ, Maud Michal. *Co oheň nespálil*, s. 112.
[229] Tamtéž, s. 134–136.

8 Závěr

V předložené bakalářské práci jsme se věnovali porovnání pěti memoárů. Konkrétně se jedná o *Sen* od Evy Erbenové, *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku* od Eveliny Merové, *Co oheň nespálil* od Maud Michal Beerové, *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978* od Niny Pelcové-Weilové a *Pevnost mého mládí* od Jany Renée Friesové.

V první části práce jsme definovali memoárovou literaturu a uvedli důvody, proč patří nejen do dokumentární literatury, ale i do umělecké. Definovali jsme rovněž žánr pamětí.

Dále jsme představili pamětnice, které jsme vybrali na základě pohlaví, podobného věku, sepsání svých vzpomínek v češtině a na základě podobné životní zkušenosti. Vybrané pamětnice před druhou světovou válkou bydlely na území Protektorátu Čechy a Morava a byly kvůli židovskému původu deportovány do terezínského koncentračního tábora, popř. do dalších koncentračních táborů na polském či německém území. Pořadí pamětnic jsme sjednotili podle chronologické posloupnosti jejich transportů do terezínského ghetta. U jednotlivých událostí jsme uvedli stručný historický kontext.

Ve čtvrté kapitole věnující se vzpomínkám na dobu před německou okupací jsme se snažili ilustrovat, jak pamětnice vzpomínají na dětství a z jakých životních podmínek pocházejí. V páté kapitole jsme popsali, jak si autorky pamatují den německé okupace, tedy 15. březen 1939, a dění po ní ovlivněné nástupem nacistů k moci, uplatňování norimberských zákonů a protižidovských nařízení, která se týkala například povinnosti nosit Davidovu hvězdu nebo omezení a zrušení školní výuky pro židovské děti. V této kapitole jsme se věnovali rovněž nařízení o bydlení s dalšími židovskými rodinami.

V následující kapitole jsme přešli k transportům do terezínského koncentračního tábora a k životu v něm. U popisu tamního prostředí jsme se soustředili především na ilustraci podmínek, ve kterých pamětnice žily, na ubikace, dívčí domov L 410, pracovní povinnost, uměleckou činnost (divadelní, literární a hudební), sčítání vězňů 11. listopadu 1943 a návštěvu Mezinárodního Červeného kříže. V poslední kapitole jsme pro ucelení shrnuli osudy jednotlivých pamětnic do konce druhé světové války a uvedli jsme, kde se v květnu 1945 nacházely.

U konkrétních pamětnic bychom chtěli shrnout jejich přístup k sepisování vzpomínek. U první pamětnice Evy Erbenové jsme došli k závěru, že nejvíce z ostatních vybraných přistupuje ke vzpomínkám prostřednictvím dětského prožívajícího já. To můžeme pozorovat například na významu dětské hračky a na vyprávění dobrodružných situací.

Nahlížení na vzpomínky prostřednictvím dětského pohledu můžeme nalézt nejen u Erbenové, ale rovněž u Eveliny Merové a Niny Pelcové-Weilové, avšak nikoli v takové míře. Především Merová se z vybraných pamětnic věnuje realitě dětského vězně v terezínském ghettu uceleněji, nejen skrz dětský pohled.

Maud Michal Beerová, stará skoro stejně jako Erbenová a Merová, nepřistupuje ke vzpomínkám dětskou optikou. Naopak zastává roli dospívající dívky, domníváme se, že ke svému prožívajícímu já tak přistupuje kvůli vztahu se starším partnerem Hermannem. Paměti Beerové mají oproti ostatním dokumentárnější charakter, což můžeme vidět kupříkladu na používání německých pojmů nebo na přiložení plánku terezínského ghetta s německou legendou.

Jana Renée Friesová je z vybraných pamětnic nejstarší, z tohoto důvodu u ní spatřujeme kupříkladu odlišné zkušenosti s pracovní povinností a nahlížení na vzpomínky skrz prostřednictvím dětského pohledu u ní nenajdeme.

9 Anotace

Příjmení a jméno autora: Antošová Pavlína

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

Název diplomové práce: Proměny vnímání šoa ve vybrané ženské memoárové literatuře

Jméno vedoucího diplomové práce: doc. Mgr. Erik Gilk, Ph.D.

Počet znaků: 134 854

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 18

Klíčová slova: holokaust, šoa, paměti, ženská memoárová literatura, koncentrační tábor Terezín, terezínské ghetto, druhá světová válka

Anotace diplomové práce

Tématem předložené bakalářské práce jsou proměny vnímání šoa v pamětech. Jedná se o paměti pěti přeživších druhé světové války a nacistické perzekuce, jež sepsaly své vzpomínky na dobu před válkou, na počátek nacistické okupace, koncentrační tábor Terezín a některé z nich i na transporty do dalších koncentračních a pracovních táborů. Součástí práce je teoretická část o memoárové literatuře a u jednotlivých událostí jsme nastínili stručný historický kontext.

10 Resumé

The main goal of this bachelor thesis was to focus on changes in the perception of the Shoah in memoir literature, based on selected survivor memoirs. The thesis aims to compare memories of specific events during World War II and describe how individual memoirists approach them.

We chose five memoirs: *Sen* by Eva Erbenová, *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku* by Evelina Merová, *Co oheň nespálil* by Maud Michal Beerová, *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978* by Nina Pelcová-Weilová, and *Pevnost mého mládí* by Jana Renée Friesová.

We chose the survivors and their memoirs based on the following criteria: gender, age, experience in the Terezín Ghetto and writing the memoirs in the Czech language. We chose five women who were seven to twelve years old in 1939. To compare their approaches and emotions to the events of World War II, it was crucial to select authors with similar war experiences. That is why we selected survivors of the Shoah who lived in the former Protectorate of Bohemia and Moravia and were transported to the Terezín concentration camp due to their Jewish origin. We have also included a brief historical context in the text.

The first part of the thesis focuses on defining memoir literature which exists between documentary and fiction, and the genre of memoirs. This is followed by an introduction to each author and their memoirs. Following chapters contain comparisons based on summaries and citations from individual memoirs. The events we focused on are the period before the Nazi occupation, the beginning of it and the events that occurred during the occupation such as regulations targeting the Jewish population – for example, the limitation and subsequent cancellation of school education or the obligation to wear the Jewish star. Then we focused on the transport to the Terezín concentration camp, and the memories associated with living in Terezín. We then focused mainly on accommodations, work, culture, 11th November 1943, and the visit of the International Red Cross Committee. The final chapter summarizes the fates of the memoirists until the end of World War II in May 1945.

11 Seznam použitých zdrojů

Primární literatura

BEEROVÁ, Maud Michal. *Co oheň nespálil*. Prostějov: Muzeum Prostějovska, 2005. Prostějovská knižnice. ISBN 80-86276-18-x.

ERBENOVÁ, Eva. *Sen*. Praha: G plus G, 2001. ISBN 80-86103-49-8.

FRIESOVÁ, Jana Renée. *Pevnost mého mládí*. Druhé. Praha: Jaroslava Poberová, 2005. ISBN 80-903601-0-6.

MEROVÁ, Evelina. *Opožděné vzpomínky: životopis, který se nevešel na jednu stránku.* Brno: Barrister & Principal, 2009. ISBN 978-80-87029-52-7.

PELCOVÁ-WEILOVÁ, Nina a Vilém PELC. *Nina Weilová: paměti přeživší holocaust: osvětimský vězeň 71978.* Švihov: Město Švihov, 2014. ISBN 978-80-905901-0-6.

Sekundární literatura

ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941–1945: Tvář nuceného společenství.* Brno: Barrister & Principal, 2006, díl I. – Dějiny. ISBN 80-7364-024-4.

ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941–1945: Tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2006, díl II. – Sociologie. ISBN 80-7364-024-4.

HAVRÁNKOVÁ, Zdenka. Příspěvek k poetice memoárů jako útvaru uměleckého. *Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury.* Praha: Univerzita Karlova, 1969, (XIII), 69–76.

KÁRNÝ, Miroslav. *Konečné řešení: genocida českých židů v německé protektorátní politice.* Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-03894.

KUPCOVÁ, Helena. Paměti. In: MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů.* Praha: Paseka, 2004, s. 436–440. ISBN 80-7185-669-X.

LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Průvodce literárním dílem: výkladový slovník základních pojmů literární teorie.* Praha: Nakladatelství H & H, 2002. ISBN 80-7319-020-6.

VÁLEK, Vlastimil. *K specifičnosti memoárové literatury*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1984.

Internetové zdroje

Emil Landa [online]. Praha: Institut Terezínské iniciativy, 2014 [cit. 2023-06-12]. Dostupné z: https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/103924-emil-landa/

Erben, Eva: I remember... I. (psané vzpomínky) [online]. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2009 [cit. 2023-04-01]. Dostupné z: http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/76539

Jana Friesová [online]. Washington, D.C.: United States Holocaust Memorial Museum, c1993–2023 [cit. 2023-04-05]. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=4966624

Jana Renée Friesová [online]. Praha: Paměť národa, 2011 [cit. 2023-04-05]. Dostupné z: https://www.pametnaroda.cz/cs/friesova-jana-renee-1927

Marta Löwidtová [online]. Praha: Institut Terezínské iniciativy, 2014 [cit. 2023-04-01]. Dostupné z: https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/106724-marta-l-widtova/

Sen Evy Erbenové [online]. Praha: Český rozhlas, 2005 [cit. 2023-04-01]. Dostupné z: https://cesky.radio.cz/sen-evy-erbenove-8095349